

TÜRKMENELİ/ERBİL VE HALK SUFİZMİ

Dr. Yaşar KALAFAT

SÖZBAŞI

*Nem düşer
Çiçeklere nem düşer
Yaşam sene nefem donukur
Ölsem sana nem düşer*

Muhammed Tahsin Heyni

Türkmeneli ile ilgili ilk çalışmamız 1995 yılında olmuştur. Ahmet Doğan'la birlikte yaptığımız bu çalışmada sadece halk inançlarına yer vermiştik. Ben Kuzey Irak'a gidememiş, çalışmamı Türkiye'ye geçici gelmiş Kuzey Iraklı aileler arasında yapınıştım. Ahmet Doğan ise, gitmiş, teşbitlerini bölgeden yaparak çalışmamın eksiklerini tamamlamıştı.

"Türkmeneli ve Türkmeneli'nde Halk Sufizmi" ismini verdiğimiz bu çalışma Mayıs 1996 içerisinde 20 gün kadar sürdü. Silopi-Zaho'dan başlayan çalışmamız, Duhok Akra, Selahattin olarak gelişti. KDP bölgesinde fazla kalmadık. Karargahımızın merkezi Erbil oldu. Bu arada Erbil, Köysancak Süleymaniye seferlerimiz oldu. Böylece KYB bölgesinde çok daha fazla kalabilme imkanı bulduk. Kuzey Irak'ı Türkmeneli'ne bir seyahatle öğrenip aktarmak şüphesiz çok zor bir işti.

Biz bu seyahatimizle; siyasî yapılanmaya, kültürel organizasyonlara ve daha ziyade de halk sufizmine yer verdik. Katıldığımız bu inceleme gezisini Dışişleri Bakanlığı'nın bir siparişi olarak "Avrasya Stratejik Araştırmalar ve Kamuoyu Araştırmaları Merkezi"nin hazırladığı bir proje ile 6 kişilik ekibimizle karşılamaya çalıştık. Okuyucuya sunulan bu çalışma özel notlarımızdan hazırlanmıştır.

Çalışmamızın Halk Sufizmi Bölümü'nü, hayatın; doğum, evlilik ve ölüm gibi bölümleri ile ilgili halk inançları muhtevallik bilgilerden oluşturduk. Dini yapının dağılımına dair bilgi verirken Kekailerin inançları üzerinde durduk. Tekkelere dair bilgi verdik. Yatırların menkıbe ve efsanelerini yansıttık. İmkan nisbetinde kısa açıklamalarla, yaptığımız tesbitleri Anadolu Türk inançları ile karşılaştırdık. Onların genel Türk inanç sistematigi içerisindeki yerlerini belirlemeye çalıştık.

Siyasî ve kültürel yapılanma bölümüne kısa da olsa görüşme imkanı bulduğumuz KDP'nden Sami Abdurrahman, Huster Zebai'nin Duhok Üniversitesi Rektörü İsmet M. Halit ve Selahattin Üniversitesi Rektörü Prof. Behram Hıdır Mevlut'un Erbil Valisi A. Muhammed Ömer ve Süleymaniye Valisi Lalar Aziz'in KYB Politbüro Başkanı Fuat Masum'un KYB III. Bölge Başkanı Adnan Müftüoğlu'nun görüşlerine yer vermek istedik.

Türkmeneli'ndeki Türkmenler'in; Siyasi Parti, Meslek Kuruluşu, Demokratik Kitle Örgütleri, Medya, Eğitim-Öğretim ve Gençlik kuruluşlarına dair kısa açıklamalar yaptık.

Çalışmamızı bitirirken de, metin içerisinde zaman zaman yapmaya çalıştığımız kısa değerlendirmelerimize söz sonu bölümünde duygu ve temennilerimizi de katarak yansıtmaya çalıştık. İncelememiz süresince yakın ilgilerini gördüğümüz; Soranî, Bahtinanî Suryanî ve Türkmenlere sonsuz şükranlar.

BOHTINAN BÖLGESİ İNTİBALARI

*Kalasız
Erbil olmaz kalasız
Ben koydum gettim
Siz sağlıkla kalasız*

Muhammed Tahsin Heyni

Bohtinan Bölgesi'nin siyasî organizasyonu KDP (Kürdistan Demokratik Partisi)'dir. Siyasî organizasyonun ve yönetimin lideri Mesut Barzani'dir. Coğrafi bilgi olarak Kuzey Irak'ın Türkiye sınırı ile başlayan kesimden YKB bölgesine doğru uzanmaktadır. Halkını büyük ölçüde Bohtinanca konuşan Bohtinan aşireti ve taraftarı olan aşiretler oluşturur. Bölgede Türkmen var ise de azdır. Gayri müslimler ise, bölgenin kuzey kesimindedirler.

Ekibimiz bölgenin şehirlerinden Dohuk'da bir gündüz ve Selahattin'de bir gece gibi kısa süreler kalabildi. Doğal olarak gözlemlerimiz ve temaslarımız da sınırlı oldu.

Avrasya ekibi ile Kuzey Irak'a gidiyoruz. Ekibimizde Abdulkadir Sezgin, Hüseyin Bal, Nasuhi Güngör ve Hikmet Pala var. 07.05.1996 günü Diyarbakır'a

iniyoruz. Sarı Saltuk ve Seyda Baba türbelerinin resimlerini çekiyoruz. O gece Diyarbakır'da kalmakta olan Ankara'dan tanıştığımız Erbilli Beşir Hoca ve Kemal Paşa ile Erbili konuşuyoruz. A. Sezgin sürekli imamı espiriler yapıyor: "İki Kol İki Bacak Gövde de İmamın Olacak", "İmamın karnı beştir daima biri boştur".

Habur'a giderken yolda Sultan Şeyhmuz'a uğruyoruz. Burasını 5 yıl evvel yine ziyaret etmek kismet olmuştu. Çevreyi ve iç bölümleri bir hayli düzenlemişler. Yine de elden geçirilmesi gerekir. Sultan'ın iki yerde asası var. Romatizma türünden rahatsızlıklara şifa verdiği inandırıyor. Arkadaşlar asayı birbirimizin sırtına sürüyoruz. Türbede üzerinde tekbir yazılı yeşil bir bayrak var. Türbenin yanındaki yapılı su kuyusunun üzerinde zemzem suyu olduğu yazılı. İfadeye göre bu su sultan'ın bir mucize göstererek bastonu vurnası üzerine çıkmıştır. Türbenin içerisinde özel bölmede şifa bulmak için çevreden gelmiş kadınlar var. Tedavi için geceyi bu bölmelerde uyuyarak geçirmişler.

Cizre'de taziye ile ilgili bir şey öğrenemiyoruz. Yaslı aile mezarın başında bir çadır kuruyor ve taziyeleri 3 veya 7 gün burada kabul ediyor. Dede Korkut'dan çadırdaki taziye kabul uygulamasını hatırlıyoruz. Türkmeneli'nin Erbil yöresinde bu uygulama kara çadırdaki yapılmakta ve üç gün sürmektedir. Ayrıca Cizre'de genç ölen soylu aile fertlerinin tabutlarının son kısmının sivri yapıldığını öğreniyoruz.

Cizre'de Men-u Zeyn'in türbesine gidiyoruz. Burası bir parkın içerisinde ve yer altında mezara merdivenden inerek gidiliyor. Duvarları genç âşıkların yaptıkları kalp resimleri ile dolu. Dışarıda ise Mem ile Zin'in kavuşmasını önleyen ara bozucunun mezarı var. Mem ve Zin, Memo Alan isimli bir halk destanının Ahmet-i Hani isimli bir divan şairi tarafından kaleme alınmış bir aşk hikayesidir. Ahmet-i Hani'nin mezarı da Ağrı Doğubeyazıt'da İshak Paşa Sarayının önündedir.

Men ü Zin'in Türkmeneli'ndeki hatıraları bütün coşkusu ile sürmektedir. IKP'nin irtibat bürosunda renkli bir resimde ve Köysancakta ise çubuk demirlerle yapılmış sokak paravanında bu hikaye anlatılmaktadır. Süleymaniye valisinin makam odasında ise Ahmet-i Hani'nin büyük bir portresi vardır.

Cizre'de Hz. Nuh'un makamına gittik. Burada 5 metre uzunluğunda bir mezar vardı. Üzerindeki beyaz kağıt örtüye halk dileklerini yazıyordu. Böyle bir mezara da Güney Türkistan'da Belh'te rastlamıştık. Orada da halk mezarın üzerindeki kağıda yazmıştı ve o mezar da yerin altında idi. Yerin altına inerek ziyaret edilen türbelerin bir kısmı için halk bazı efsaneler anlatıyor, ancak bu tür yer altı türbelerinin bir izahı olmalı. Nuh türbesinin birinci bölmesinde bol çorap vardı. Adak olarak getirilmiş olmalı. Neden çorabın tercih edildiğini öğrenemedik. Türbenin 30-40 metre önünde üzerinde "kesik baş" yazılı başka bir mezar vardı.

Bizi Habur'dan KDP'nin taşıtı alıyor. Şoförümüzün ismi Rızgari. Rızgari'nin aile fertleri Amerika, Irak ve Türkiye'ye dağılmışlar. Rızgari İran'da okumuş ve Türkiye'de bulunmuş bir genç bize bölgeyi anlatıyor: "Bu bölge'de Bohtinanca konuşulur. Kırmancaya çok yakındır. Köyler büyük aşiretlere aittir. 20, 30 köyü olan aşiretler vardır. Türkmenler şehir merkezlerinde ve azınlıkladırlar. Hristiyanlar belli bölgelerde ve çok azdırlar" diyor. Saddamın adil bir federasyonunun özlemine

duyuyor. Saddam'ın Kürt köylerini istismak ettiğini, bunun yerine toplu köyler kurduğunu ve askerleri ile bu köyleri kontrol ettiğini, köylerin sağlık, su, elektrik, okul, yol ve benzeri ihtiyaçlarının karşılandığını, Saddam'ı bu uygulamaya sevkedenin Kürt kuvvetlerini kontrol altına almak fikri olduğunu söylüyor.

Dohuk'da Rektör bize bir yemek veriyor. Yemekte Üniversiteden öğretim üyeleri ve KDP'nin yetkilileri var. Halk yayın dilini anlamasa da Türk TV. kanallarını dinliyor ve kanallarımız net yayın yapıyorlar. Rektör Dohuk'daki Selahattin Üniversitesi'ni tanıtırken doktora yapmış olanlar dahil 500 öğretim üyelerinin ve 10.000 öğrencilerinin olduğunu, Türk basınına ciddi ve tarafsız bulunduğunu söylüyor. Üniversitelerinde; hukuk, sanat, tarih, ekonomi, mühendislik gibi fakültelerin ve Türkoloji bölümünün olduğunu söylüyor. Bölgenin gelecekteki kültür politikası konusunda, geçmişte bölge halkının ürettikleri ortak kültürden sonra her halkın kendi kültürünü geliştirmesi gerektiğini belirtiyor.

Akşam yemeğinde KDP'nin misafiriyiz. Yemekte Sami Abdurrahman Üniversitesinden Dr. Selahattin Berzanci ve Politbüro'dan bir teorisyen Huster Zebai var. Sami Abdurrahman KDP üst düzey yöneticilerini anlatırken farklı ülkelerde, farklı branşlarda yüksek tahsil yaptıklarını, bunun için farklı batı dillerini bildiklerini, PKK'nın Bohtivan bölgesinde etkili olamayacağını zira KDP'nin PKK iddiaları konusunda farklı alternatif görüşler ürettiklerini, tek çözüm tarzında ısrarlı olmadıklarını, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kürt konusunda tek alternatifte ısrar etmekle hatalı davrandığını, tek çözüm yönteminde ısrar etmekle PKK ile başa çıkamayacağımızı, Türkiye'nin Kürtlerin kültürel kimliklerini tanıması gerektiğini, PKK'nın şimdilerde düşündüğü ve yapmak istediğini KDP'nin geçmişte denediğini demokratik, katılımcı, faşist olmayan bir siyasî çizgilerinin bulunduğunu, siyasî kadrolarını kadın, gençlik ve meslek kuruluşlarından sağladıklarını, etnik kimlikten kaynaklanan kültürü yok etmeden geliştirilecek bir ortak kültür politikasından yana olduklarını söylüyor.

Dohuk'dan ayrılırken, bölge hakkında her seviyeden İngilizce'nin oldukça yaygın olduğunu gözliyorum. Halkın yabancı dil öğrenimine büyük arzusu var. Türkçe de büyük ölçüde biliniyor. 5 yaşından itibaren İngilizce öğreniliyor. Liselerde eğitim dili Arapça ve ikinci derece bilim dili İngilizce, Kürtçe seçime tabi dil imiş. Yeni dönemde Kürtçe resmî dil ve eğitim dili olma özelliği kazanmıştır.

Samî Abdurrahman'ın "Özal Kürt meselesini ekonomik sorun olarak algılamakla yanlış. Yine de Kürt konusunu en iyi bilen Türk, Özal'dı. Kürt konusunda büyük hizmetler yaptı" görüşü KDP ve KYB taraftarları arasında çok yaygındır. KDP çevresinde yaygın bir söylenti de, Özal KDP ve Türkiye ile federatif bir birleşme teklif eder. Mesut Barzani bunu olumlu karşılar. Hatta bir ifadeye göre de Mesut Barzani Türkiye ile birleşme teklifini Özal'a götürür. Özal teklifi benimser ve ABD'nin onayı için M. Barzani'nin temaslara geçmesini önerir. Ne var ki Barzani'nin ABD'de bu konuyu açtığı yetkili Ermeni'dir, temaslarda olumsuz gelişir.

Samî Abdurrahman, PKK'nın politikasını tutarsız bulmakta, A. Öcalan'ın en büyük yanlışı bölgedeki okulları kapattırmakla yaptığını belirtiyor. Kendilerinin ortaokulu Arap okullarında okumakla milliyetlerini yitirmediklerini, Apo'nun Kürt gençlerini cehalete ittiğini belirtiyor.

Bölgede Kürt devletinin kurulmasını da anlatırken Kürt halkının % 70'i bağımlılıktan yanadır. Biz halkımızın parçalanmasını istemiyoruz, ancak haklarımızın da verilmesini istiyoruz. Kürt devletinin kurulmasını Şii bir devletin de kurulabileceği ihtimali doğurduğu için istenilmedi. Süper güçler Türkiye istemiyor diye Kürt devletinin kuruluşunu engelledi. Kürdistan'ın Türkiye Kürtlerine komşu oluşu, Kürt devletinin kurulmamasında etkili oldu, diyordu.

SORANİ BÖLGESİ İNTİBALARI

Bu bölüm, Bahtinan bölgesindeki tesbitlerimize nazaran daha zengin olmuştur. Çok daha uzun süre kalınmış, daha geniş bir coğrafi alan, daha detaylı incelenmiştir. Ticarî ve kültürel hayat daha yakından gözlemlenebilmiş ve daha çok sayıda siyaset adamı dinlenilmesi imkanı bulunmuştur.

Bilindiği gibi Soranî bölgesi'nin siyasi organizasyonu KYB (Kürdistan Yurtseverler Birliği) olup lideri Talabani'dir. Coğrafi alan olarak Kuzey Irak'ın Bahtinan bölgesinden sonra başlayan bölgesinde yerleşmişlerdir.

Erbil'de Süleymaniye Üniversitesi Rektörü ile görüşüyoruz. Rektör ilgili dekanları da toplantıya alıyor. Görüşmenin ikinci gününde birlikte yemek yiyoruz. Görüşüğümüz her iki rektör de Türk üniversiteleri ile ilmi işbirliği istiyorlar. Bilim adamı ve öğrenci mübadelesi üzerinde duruyorlar. Literatür ve teknik yardım talebinde bulunuyorlar. İhsan Doğramacının bu konulardaki girişiminden beklenen sonucu alamadıklarını söylüyorlar.

Erbil Valisi Abdulsamet Muhammed Öner ile ekip olarak yapılan görüşmede;

- Saddam bölge ekonomisini ve halkı mahfetti. Ülkemiz zengin halkımız çalışkandır. Bu imkanlara rağmen halkımıza hizmet veremiyoruz.

- Erbil'de kültürel karışım var. Asuri, Türkmen, Keldani, Süryani, Kürt kültürel bir karışım oluşturmıştır. Saddam uyguladığı kültürel politika ile halkların karışmasını önlemek istemiştir. Biz kardeşçe bir arada yaşamak istiyoruz. Bizim yardıma, özellikle komşularımızın yardımına ihtiyacımız var.

- Biz bir gün nasıl olsa toparlanacağız, bize iyilik yapanları da unutmayacağız. Bu gün 1 koyanlar yarın 10 alabilecekler.

- "Makam fonunda Besmele yazılı oluşunun sorulması üzerine" halkımız müslümandır. Partimizin görüşü de dine, İslama saygılı olunması şeklindedir. Besmeleyi odamıza koymakla halkımızın daha fazla güvenini kazanıyoruz. Ancak; dinin ve idarenin yerleri ayrıdır. Din herşeyin üzerindedir. Biz, her ikisini ayrı tutarız.

- Bize bir çok enjiyo yardım ediyor. Ancak Türk Hilal-i Ahmer'i (Kızılay)'ın den çok memnunuz. İyi çalışıyor, idaremiz ile iyi koordineye giriyor. Türkiye'de iç siyasetin karışık olduğunu 1996 programının hala tastik olmadığını da biliyoruz.

- Şahsımın ve siyasetimizin kanaatine göre, bölgemiz Irak'ın bir parçasıdır. Şiiler, Sunniler, Araplarla birlikte yaşadık ve yaşamalıyız. Ancak biz küçük kardeşiz. Hep dövülen sopu yiyen biz oluyoruz. Ağabeyimiz bize söz hakkı vermiyor. Hukukî eşitliğimiz yoktu.

Saddam'dan istediğimiz eşit toplumlar eşit muamele görmemizdir. Irak-İran savaşı sonrasında binlerce insan dul ve yetim kaldı. Biz bu savaştan sonra Saddam'ın demokratik bir zihniyetle davranacağını ummuştuk. Ancak, Saddam Kürtleri iyice imhaya yöneldi. Biz Saddamla savaştan evvel siyasî çözüm sağlamak için çok uğraştık. O bizi "emperyalist uşağı" bazan da "aşırı milliyetçi" kabul edip muhatap olmadı. 1991'de Sadık Azer, Talabani'ye "biz anlaşabilirdik. T.C. buna mani oldu" demiştir. Türkiye müttefikleri ile birlikte bizi korurken, T.C.'nin bir endişesi vardı. Bizim Irak'dan ayrılıp T.C. için bir tehdit oluşturacağımız sanılıyordu. Bizim böyle bir politikamız hiç olmadı. Nitekim Türkmen okullarının açılmasına mani olmuyoruz.

T.C. bize daha dostça davranmalı, eğitimimiz desteklenmeli, hastahaneler yapılabilir, halkımız vefakârdır. Bu yardımları unutmayız.

İnşallah bu yıl Saddamla anlaşacağız. Irak halkımız patlama noktasına gelmiştir.

Bu topraklar, bu iki halkın siyasî ve sosyal yaşama hakkına açıktır. Yönetimimizin özelliği, parlamentomuzun çeşitli halklara açık oluşundadır. Kürdistan'da halklar arasında federal bir yapı oluşacak bütün etnik kesimlerin halklarını aldığı bir yapılanma düşünüyoruz. Bu yapılanma K. Irak genelinde gelişecektir. Bu yapılanmada büyük kardeş olmayacak, küçük kardeş olmayacak eşit kardeşler olacaktır.

Şahsi kanaatimce, ben Kürt federalizmine inandığım gibi Türkmen federalizmine de inanıyorum. Biz dış baskılarla değil, realist samimi kanaatimiz olarak buna inanıyoruz. Ancak; erkekler kadınlar için mücadele etmemeli. (Her toplum kendi özgür mücadelesini vermeli anlamında söylüyor.) Biz bu zihniyeti Türkiye veya İran'ın hatırı için edinmedik. Biz Türkmen kardeşlerimizden ısrarla parlamentoda temsil edilmeleri ve federalizm istemelerini istiyoruz. Bizim bunların adına sözcülük yapmamız, bizi büyük kardeş durumuna düşürür ki; biz bunu istemiyoruz.

Türkiye'nin bazı beyanatlarında, bilhassa Demirel ve Çiller'in beyanlarında, adeta tekrar Saddam'ın bölgede hakim olması arzulandığı hissini veriyor. Bu bizi üzüyor, demektedir.

Valinin açıklamalarından hareketle açıklamak isterim ki, kardeşlerin eşitliği zihniyeti, geliştirilen demokratik mevzuatlar itibariyle bu güne dek KYB'nin mahalli yönetiminin hukuk sistemine Türkmenler lehine yansımıştır. Erbil'deki kültürel karışımın bu karakterini muhafaza etmesi için dahi KYB'nin özel bir katkısı olmamıştır. Türkmen cephesinin kültürel girişimlerine mani olmamış olmayı, verilme hak olarak sahiplenmek adil bir davranış olmaz herhalde. "Bu toprakların bu iki halkın ortak malıdır" ifadesi sadece beyanat bazında kalmaktadır. Her toplumun kendi özgür mücadelesini vermesi savunulurken, silahlı gücü olmayan Türkmenler bu mücadeleyi nasıl sürdürebilirler?

Süleymaniye Valisi Salar Aziz heyete verdiği yemekte yaptığı konuşmada ise;

"Türkiye'nin Kürt politikasında bir düşünüş var. Tansu Çiller'in izlediği politika Özal'ınki ile tamamen zıttır. Özal Kürt konusunu iyi anlamıştı. Buranın Kürtleri

sizlerle birlikte yaşamaya adeta hazırıldılar. Çiller ise, Kürtlerin varlığını kabul etmiyor. Biz iddia edildiği gibi PKK'ya asla yardım etmedik. Biz T.C. ile iyi olmak istiyoruz. T.C. bizi anlamıştır. KYB'nin siyaseti hiçbir zaman değişmedi. KYB, daima sorumluluk taşımıştır. Türkiye'nin tutumunu etkileyen, onu bağlayan çok faktörler var bunu anlıyoruz. Bunlar diplomasi ile çözümlenebilir. Bizim, T.C. ile ortak menfaatlerimiz var. Umarız ki ilişkilerimizin önemini T.C. anlar. ABD'liler ile gelen Türk heyeti bölge ile ilgilendi ümitliyiz" diyordu.

Türkmeneli Kürt liderlerinin Türkiye ve Kürtçü hareket itibarıyla iki önemli husus var. Bunlardan birisi siyasî partiler kendi parti program ve kendi siyasî kimlikleri ile politika yapıyorlar. Bu noktada sorumlulukları sınırlanmış oluyorlar. Mesela KYB "PKK beni bağlamaz, ben terörist bir kuruluş değilim. PKK'yı onaylamıyorum ve desteklemiyorum" diyor. Aynı zamanda uygun bir zemin yakalayınca da "bizim tabanımız bir. Her ne kadar siyasetimiz farklı ise de nihayet o da bir Kürt örgütüdür. Biz PKK'ya tavır koyarak halkımıza ters düşemeyiz" diyebiliyor. Bütün bunlardan sonra İstanbul'daki Kürtçüler T.C.'ye sorun yaratabilirlerken Süleymaniye'deki Kürtçünün de T.C. tarafından kucaklanması isteniyor.

Bu tür siyasetlerin boy vermesinde, Kürtçü bazı teorisyenlerin muhtemelen batılı Kürtçü stratejistlerin büyük yanılgıları etkili oldu. Onlar; "bir Kürtçü terör gücü yarattılar. Türkiye de pazarlıkta taktik unsuru olarak kullanılır. Ortadoğu'da ise bu gücün zamanla desteklenmesi, Kürt siyasi partilere Türkiye karşısında avantaj sağlar" hesabı yaptılar. Bu hesaba göre: TC. Irak'daki TC. aleyhinde olanları sindirmek için kendilerine muhtaç olacaktı. Türk Silahlı Kuvvetlerinin gücü ve kararlılığı onlara yanıldıklarını gösterdi.

Barzani ve Talabi bölgesinde görüşebildiğim yarı aydınlar hem hukukî ve hem de sosyal eşitlik isterlerken, Bağdat'ın millî gelirinden de eşit pay almak istiyorlar. Saddam'la tekrar karşılaşmak istemiyorlar, ancak bu imkanların kendileri için sağlanmasını da istiyorlar. BM kararının uygulamaya konulmadan evvelki dönem gerçek bir perişanlık. Bizim Erbilde bulunduğumuz bu günlerde halk giderek fakirleşmişti. Bir dönem bir dinar üç dolar iken bir dolar 30 dinara çıkmıştı. Akaryakıt ve enerji kaynakları kesilmiş, hayat pahalılığı artmış, memurlar aylarca maaş alamaz duruma düşmüş ve ev eşyalarını satmaya başlamışlardı. Bu yokluk döneminin uzaması Saddam dönemi özleminin doğmasına yol açabilirdi.

Halkta Baas partisi ile Saddam'ı özleştirme özlemi var. "Kötü liderlerle birlikte kötülükler de gider" inancından hareketle, Saddam gidecek Basın stratejisi ve Arap milliyetçiliğinin hedefleri değişecek ve yeni yapılanma da Kürtler yeni elde ettiği hakları birlikte, bozulan ekonomik hayatlarını Irak petrollerinden batının baskısı ile alacakları paylarla zengin bir yaşam sürdürecekle.

Sözün burasında, Şark Meselesi ile yakından ilgilendiğimi sanan bir kimse olarak bir itirafta bulunmak istiyorum. Ben bölgeye gelmeden Bohtinan ve Soranların elde etmiş oldukları hakları bilmiyordum. Türkmenlerden esirgenen kendi okulunu, gazetenî, radyo ve televizyonu kurma hakkı bölgenin bu halklarına verilmiştir. Bu halklara mahalli yönetimlerini ve yerel parlamentolarını kurmak

hakki da verilmiş. Daha doğrusu bu halklar bu haklarını alabilmişler ve kullanmaya da başlamışlar. İhtiyaç duydukları personeli yetiştirme cihetine gitmiş yani müesseselaşmışlar. Kendilerini kutluyorum.

Üzerinde durulacak diğer husus da bölgedeki bir kısım halkın batı âlemince desteklenmesine rağmen Türkmenlerin malum nedenlerle desteklenmediği hususudur. Bu çok yönlü hususun bir çok gerçeği içerdiğine katılıyorum. Ancak şurası bir gerçektir ki, Bahtinan ve Soranlar diğer bir ifadeyle bölge Kürtleri siyasi örgütlenmeye, örgütlü faaliyet göstermeye Türkmenlerden 50-60 yıl evvel başlamış ve küçümsenmeyecek bedeller ödemişlerdir. Bu konuya başka vesilelerle tekrar dönmeyi düşünüyorum.

Tartışılması gereken hususlardan birisi de Türkmenler muhtelif bir federatif yapıda Türkmen Arap Kürt (Soran-Bahtinan) ortaklığını yaşamalıdır. Yoksa Arap-Kürt ortaklığı sonucu: Türkmen-Kürt ortaklığını tercih edilmelidir. Arap hakimiyeti döneminde milliyetinden bahsedilmeyen Türkmen hangi hallerde bu hürriyetini kullanabilecektir. Hangi pozisyonlarda bu hakkını kullanma şansı daha çoktur.

Bilindiği gibi Bahtinan bölgesinde Türkmen pek azdır. Diğer Kürt kesim olan Soran bölgesindeki Türkmenler, kimliği kazaya uğramış kesimle birlikte 400.000'i ancak bulabilir. Sadece Soranlar bile Türkmenlerden nüfusça fazladır. Soran'ı ve Bahtinan bölgelerinin birleşmesi halinde ise Türkmenler daha fazla azınlığa düşmüş olacaktırlar. Türkmenlerin büyük bölümü Kerkük Türklüğü'dür ki şu anda Arap yönetimindedir. Böylece Irak genelindeki toplam Türkmen sayısı iyimser bir tahminle 2.5 milyon civarındadır. Kerkük'ün Arap kesiminde kaldığı bir federatif yapıda Türkmenlik ikiye ayrılmış ve Türkmen'in büyük bölümü, güçleri elinde tutan Araplarla birlikte yaşamak zorunda kalacaktır. Bölünmüş Türkmen potansiyel her iki kesimin (Arap ve Kürt) zayıf unsuru olacaktır. Türkiye'nin Türkmen için bir garantörlüğü söz konusu olunca iki ayrı muhatabı olacağı için bu Türkiye için güçlük doğuracaktır. Türkmen geleceğinin garantisi için Kerkük Türkmenliği Erbil Türkmenliği ile birleştirilebilmesi, üçlü veya ikili federasyon içinde Türkmenliğin geleceği güvence altına alınabilmelidir.

Gözlemimiz odur ki Sorani ve Türkmen toplumları Soranilerin ve Türkmenlerin Araplarla gösterdikleri uyumdan daha âlâ bir uyum içerisindedir. Bunu Türkmenler ve Soraniler adına müşahade ettiğimi sevinerek söyleyebilirim. Arap'ın geçmişte Soran'a verdiği imkanları Türkmenlere vermediğini söylemiştim. Soran'ın kendisi için elde ettiği haklar Türkmen adına da mücadele vererek almadığını söylemek Soran'a haksızlık olur. Ancak Soran geçmişte Türkmen'e vermediği demokratik haklarını gelecekte verecek midir. Hangi haklarda ne kadarını ne zamana kadar verecektir. Türkiye'nin Türkmenlere sağladığı garantörlük Soranlar'dan esirgenmemelidir. Soranlar da Türkmen gerçeğini göz ardı etmeyip bölgeye "Kürdistan" demekten vazgeçebilmelidirler.

- Başbakan Kosrad ile heyet olarak makamında yapılan görüşmede Kosrad;

"Ayaklanmada Kürt ve Türkmen kader birliği yapmıştır. Baas yönetimi, üretimden kopuk, hazır yiyici ve tüketicisi bir toplum yaratılmıştır. Baas yönetiminin,

bölgemiz şehirleri için politikası "uydu şehirler" yaratma tarzında olmuştur. Ham maddenin olmayışı Sharaton gibi lüks otel inşaatlarımızın halk tarafından demirlerinin sökülmesine yol açıyor. Yabancıların yardımları ile bazı köylerimizi onarabildik. Çimento fabrikamız ve tavuk çiftliğimiz yedek parça yokluğundan üretim yapamıyor. Türkmenlere özgürlük getirdik. 18-20 okulları oldu. 10-15 kuruluş oluşturdular. Onlara yönetimde bir Genel Müdürlük verdik. Burası; Arap, Türkmen ve Kürtlerin özgür vatanıdır. Biz yönetim olarak demokrasiye ve insan haklarına inanıyoruz. Bölgemizde maalesef; Türk öğretmenler, Kızılay ve Türk askeri arasındaki diyalog yeterli değildir. Türkiye ile yeni ilişkilerimizde Türkiye kârlı çıkacaktır. Zira güçlü olan Türkiye'dir. Böyle durumlarda güçlü taraflar kârlı çıkar. Türkiye'nin bölge halkını kendi tarafına çekebilme şansı vardır" demektedir.

Kosrad bu ifadeleri ile Kürt ve Türkmenlerden oluşmuş bir millet düşlemiş oluyordu. Ancak Türkmenlere verilen sadece bir genel müdürlüktü. Baas yönetiminin hazır yiyecek bir toplum yarattığı hususu da gerçektir. Petrol geliri ile temel tüketim maddeleri çok ucuza temin edilen toplum tarım ve hayvancılığa fazla itibar etmemiştir. Baas Partisi döneminde mevcut olan, hammadde ve yedek parça temin etme imkanı aynı nedenle ortadan kalkmıştır.

Evinde heyete verdiği yemekte ise Başbakan Kosrad'ın yaptığı açıklamalarda; "Suriye döndükten sonra, Mesut Barzani şişirilmiş olmalı, verdiği beyanatta halkım perişanken çevre ülkeleri refah içinde yaşıyor. Bir daha bombalama (TC. tarafından) olursa bölgeyi yakarız" demiştir.

- Dünyayı ABD yönetiyor. TC. ise ABD'nin dostu, Mesut'un zihniyeti tutarsızdır.

- Irak halkı mütebedeyindir. Suriye ve İran'ın dinî çevreleri finans sahibidirler. Irak'daki dinî yapılanma tamamen farklıdır. Teorik olarak dinî çevreler arasında dayanışma olacağını düşünebilirsiniz, bu sizi yanıltmasın.

- Yaptığımız bu incelemenin her iki tarafı için de hayırlı olacağını umuyorum.

- Üniversite ve enstitülerimiz bağımsızdırlar. Serbest çalışırlar, yönetimle ihtilafları yoktur. Selahattin Üniversitesi çökmek üzeredir. TC. buraya yardım etmezse çökecektir. Süleymaniye ve Dokuk Üniversitesi Selahattin üniversitesinin çökmesini istiyor.

- Türkiye, bize karşı bir koyup bir alma zihniyetinde bu sağlıklı bir yaklaşım değil. Bu yıl bir teneke buğday eken bir yıl sonra alır ama, yüz teneke buğday alır. Uzağı görmek, geleceği hesaplamak durumundayız.

- İran'ın bölgeye yönelik 30 kadar projesi var. Müteaddit İran heyetleri geliyor, TC. neden gelmiyor. İran müsteşarlar heyetini binlerce Iraklı karşıladı. Neden Türkiye heyetler göndermiyor" diyordu.

17 Mayıs 1996 günü ekip olarak Polit Büro Başkanı eski Başbakan Dr. Fuat Masum'u ziyaret ettik. Konuşmasında yer verdiği hususlar;

- Sedat olmaz ise, Baas da olmaz. Baas kapsamında demokrat zihniyetli Baasçılar da var. Bunlarla pekala dialog kurulabilir.

- Bölgemizde verdiğimiz mücadele Kürt ulusal haklarının tahakkukunu sağlamıştır.
- Biz mücadelemizde Irak'dan ayrılmayı hiç düşünmedik ve düşünmüyoruz.
- Biz mücadelemizi ve zaferimizi PKK'nın yaptığı gibi medya malzemesi olarak kullanmıyoruz.
- Bağımsızlığımızı Irak, Suriye ve Türkiye'nin istemeyeceğini biliyoruz. Biz iyi ilişkiler arıyoruz.
- Irak'la bağlantımızın kesilmesini istemiyoruz. Çok kaybımız oldu. Bu kayıpların giderilmesi için Irak'dan ayrılmaktan yana değiliz.
- Biz, KDP ve Baas'a değil antidemokratik zihniyete, demokrasiyi sindirmemiş Baas'a karşıyız" demektedir.

Saddam giderse, sorunlar kökünden çözümlenir, zihniyetini ben şahsen anlamakta zorluk çekiyorum. Saddam, Baas Partisinin bir ürünü. Baas Partisini Arap milliyetçiliği doğurup besledi. Bu partinin bir ideolojisi ve hedefleri var. Kürt milliyetçiliği bu hedeflere beklenir. Yaygın olan bir kanaat de Irak'dan ayrılırsak maddi kayıplarımız artar. Bununla şu denilmiş olmuyor mu, Bağdat bizim finans kaynağımızdır. Biz Bağdata; dolar, dış prestij, yedek parça ve hammadde temini, hayat standartımızın artırılması için itibar ederiz.

20 Mayıs 1996 PUK Erbil sorumlusu Adnan Müftü'nün ziyaretindeyiz. Adnan Müftü Türkiye ili ilişkilerinin 1000 yıllık olduğunu, dindaş oluşumuzun ortak problemlerimizin çözümünü sağladığını, yeni komşuluk döneminde mevcut dostluğun daha da güçlendirilmesi gerektiğini, halkın içerisinde bulunduğu ekonomik durumun düzelmesi için Türkiye'nin yardım etmesi halinde, bölge halkının Türkiye'ye bakışının daha da olumlu olacağını, halkın Türkiye'den gelen yardımın büyük ölçüde Türkmenlere gittiği kanaatinde olduğu Irak'dan ayrılıp yeni bir devlet kurmayı düşünmediklerini, Türkiye'ye zarar vermek istemediklerini, Türkmenlerle kardeşçe yaşadıklarını, Saddam rejimi gitse de olacaklarını, Turgut Özal'ın Saddama karşı Kürtlerin korunmasını istediğini, göçmen durumuna düşmesini önlemeye çalıştığını, T. Özal politikasında başarılı olsa idi, bunun Kürtler ve Türkiye için de iyi olacağını, Türkiye'nin Özal politikasını sürdürüp Türkiye'nin kendilerini koruyacağına inandıklarını, problemleri çözmeye hazır olduklarını söylemiştir.

Ayrıca Adnan Müftü, Türkiye'nin Kuzey Irak'a projelerle girmesini umut ediyoruz. Halk bu projelerden yararlanacaktır. Bu projeler Türkiye'nin ticari çıkarına uygun olmasa da siyasi menfaatine uygun olacaktır. Bunlar, hastahane, ziraat tesis, petrol rafinerisi türünden projeler olabilir. K. Irak'da petrol çıkıyor. Bu petrolün rafineriye ihtiyacı vardır. Buraya yapılacak bir rafineri Türkiye'ye ekonomik çıkar sağlayacaktır. Bölgedeki fabrikaların bir çoğu durdu. Bunların hammadde ve yedek parçaya ihtiyacı var. Siyasi ilişkilerin iyi olması için ekonomik ilişkilerin iyi olması gerekir.

20 Mayıs 1996 zengin bir inşaat müteahhidi ile sohbet ediyoruz. Bölgenin geleceğini ABD tayin ediyor. ABD'nin istediği oluyor. Barzani ve Talabani ke-

simleri içinde ABD karar vermektedir. Siz kendi içimizdeki Kürtlere haklarını vermezseniz onlar yabancı ülkelerin ellerine düşerler. Sizinle aynı topraklarda yaşayanlar siz isterseniz de istemesiniz de sizinle birlikte yaşayacaklar.

Bu açıklama ve konuyu bu şekilde yorumlama bizler için yeni değil. Yabana atılır bir yaklaşım da değildir. Bize göre ciddiye alınmalıdır. Ancak bu nokta da, batılı enjiyoların ne tür sahalarda hangi projeler de Kürtlere yardım ettiklerini mutlaka ciddi ciddi incelemeliyiz. Batı neden Saddamın Kürtler için kurduğu tarım çiftliklerini dağıttı yine Kürtler için vaad ettiği desteklemeyi vermedi ve körfez savaşından hemen sonra 500.000 Kürdü 1-1,5 yıl misafir eden Türkler'in yanında yer almadı? Bu sorunun cevabı meseleye ışık tutacaktır.

"Kürtlere hakları" tanımını da iyi irdelemeliyiz. Türkler'in karşısına Kürtlerin hakları ile çıkan batı, Kürtlerin karşısına da Zazaların ve Alevi Kürtlerin hakları, tezi ile çıkmamanın hazırlığı içerisinde. Biz; haklarımızın savunulması adına haksızlığa uğratıyorlar kanaatindeyiz.

Tesbitini yapabildiğimiz siyasî konuşmalardan çıkarılabilen sonuçlara göre;

- Barzani, Özal'a Türkiye'ye bağlanmak istediğini belirtir, Özal durumu ABD'ye aksettirmesini söyler. Barzani'yi bu konuda muhatap alan ABD'li diplomat Ermeni olduğu için görüşme akim bırakılır.

- Bir dönem, Özal'ın Kürt liderlerine Türkiye'ye bağlanmaları teklifi yaptığı söylenir bu Irak Türkmen ve Kürt halkı tarafından sevinçle karşılanır. Ancak akim kalır.

- Irak yöneticileri yeraltı zenginliklerinden bahsederlerken "işleyelim size de bize de yetsin" tarzında konuşuyorlar.

Bütün bunlar Türkiye ile birlikte olmak mesajı vermekle beraber;

K. Irak'da Kürtler; ilk okuldan yüksek tahsile kadar Kürtçe eğitim görebiliyorlar. Kürtçe bölgede ikinci resmî dil iken, ayaklanmadan sonra yegane millî dil olmuştur. Otonom Kürt yönetimi Erbil'de Kürt Bakanlar Kurulu olarak çalışmaktadır. Buna göre Kürtlerin sosyal ve hukukî kimlikleri tanınmış iken, Kürtler bununla yetinmeyip isyan etmişler ve konumlarını statü itibarıyla bir üst düzeye çıkarmışlardır. Bu noktaya gelmek için silahlı mücadele veren Kürtler, Türkiye'ye bağlanmayı hangi şartlarda isterler.

K. Irak'da Kürtler, hayat standartlarının düzeltilmesi için isyan etmediler. 1991'den evvel 1 dinar 3 dolar iken isyan etmişlerdir. Halen 1 dolar 25 dinardır. Türkiye'de ise 1 dolar 75.000 TL.dir. Türkiye ile birlikte yaşamak bu açıdan da Kürtler için cazip değildir.

Baas yönetimi, Kürt dağ köylerini ovaya indirmiş, dağınık köyleri birleştirmiş, merkezî köyler kurmuş etraflarında askerî tedbirler almıştır. Türkiye'de güvenlik itibarıyla yapılması tasarlananların Baas yönetimince tamamlanmış olması Kürt bağımsızlık hareketinin önünü almak için yetmemiştir. K. Irak Kürtlerinin elde ettikleri hakları kayıp etme pahasına TC. ile birleşmeyecekleri doğaldır. KYB bölgesinde yapabildiğimiz tesbite göre, bu yörenin Kürt siyasileri elde ettikleri siyasî hakların kendilerinde kalması, Bağdat yönetiminin kendilerine petrol gelir-

lerinden pay vererek eski yaşam düzeylerine kavuşmalarının sağlanılmasını, muhtemel bir Arap saldırısı karşısında ise Birleşmiş Milletlerin kendilerini korumasını istemektedirler.

T.C. ile ilişkiler itibarıyla ise, Türkiye'nin gümrük kapılarından kolaylık sağlaması, pasaport işlemlerinde anlayış gösterilmesi, giriş çıkış, dış dünyaya açılış, ticaret imkanlarını sağlayarak muhayyel Kürdistan'ın kapalı havza olmaktan çıkarılması beklenilmektedir. PKK tehdidi ise diplomatik bir ihsasla ima edilmektedir.

Erbil'de Türkoloji faaliyetlerinin hızlanmasının Türkiye'nin çıkarına olduğunu Türkiye'nin bu girişimleri Türkiye Türkleri'nin çıkarları için yaptığını düşünen kesimler var. Türkiye'nin Türkmenelinde eğitime yönelik sağladığı avantajlara karşılık yerel yönetime, (üniversitelerin diğer ihtiyaçlarını karşılama itibarıyla) Türkoloji dışında yardımlar da yapması gerektiğine inanılıyor. İran'ın bir süre önce bölgeye 10 profesörden oluşan bir heyet gönderdiği bu heyetin üniversitenin ihtiyaçlarını tesbit edip bazı vaadlerde bulunduğu muhtemelen Farsça bölümünü açacaklarından bahisle İran'ın bu girişimini Türkiye karşı bir pazarlık kozu olarak kullanmayı tasarlayanlar var. Bu çevrelerin kanaatine göre üniversitelerde Türkoloji bölümünün açılması için henüz erkendir. Zira Türkmen liselerinde okuyan gençlerin üniversite öğrenimleri için henüz erkendir. Halbuki Türkmen nüfusu ve öğrencilerinin miktarı esas alınarak yapılacak bir planlamada bir Türkoloji bölümü de yetmeyecektir. Türkmen cephesi bu realiteden hareketle, Erkek Öğretmen Enstitüsü, Kız Öğretmen Enstitüsü ve Meslek Öğretmen Enstitüsü'nde Türkçe bölümleri açmıştır. Mevcut ilk ve orta öğretim okullarının sayısını plan dahilinde artırmaktadır. 3.500 Türkmen öğretmen, bölgede eğitim dili Kürtçe olduğu için Sorani okullarında Soranice ders vermektedirler. 1250 kayıtlı öğretmeni olan Türkmen öğretmenler birliği Türkmeni öğretmenlere Türkçe öğrenme kursu açmıştır. Halen 20 civarında bulunan Türkmen okulları mevcut Türkmen öğrencinin ancak altıda birini karşılayabilmektedir. Bu noktada yapılacak işlem bölge üniversitelerinde geniş anlamda Türkiyat öğreten fakülteler açmaktır. Türkmence Türkçesinin yanı sıra eğitim dili olması isteniyor ise, bu demokratik adım atılmalıdır. PUK'un içerisinde bu eşitlikçi girişimi destekleyecek çok aydın dostlar tanındık. PUK'un Erbil sorumlusu Adnan Müftü "Eğitimde Kürtçe ve Türkmence eşit seviyede konuşulabilir" demişler. Bence realist, yapıcı ve yararlı bir açıklama yapmışlar.

Üzerinde durulacak bir husus da Işık Lisesi'dir. Bu kuruluş ile iftihar etmeliyiz. Bir özel okul olan bu lise de Türkmen ve Sorani gençler fevkalade uyum içerisinde kardeşçe eğitim alıyorlar. Müdürleri ve öğretmenleri fevkalade idealist gençler. Okul Erbil'de bir çiçek gibi açmış. Allah hayırlarını kabul etsin. Sayın Başbakan Kostrat okul yönetimini tebrik etmiş, yeni okul binası, kız lisesi için ilave bir bina eğitim malzemesindeki Atatürk resmine gösterilen tepkinin giderilmesi, öğretmenlerin üniversitede mastır yapabilmeleri gibi konularda destek vaad etmişler. Türkmen-Sorani kardeşliği için çok olumlu bir adım atılmıştır.

Türkmen okullarındaki eğitim malzemesi bilhassa kitap konusu çözüm beklemektedir. Bölge şartlarına uygun kitaplıkların hazırlanmasına ihtiyaç var. Şu anda

Türkmenelinde bir kitaplık yoktur. Bölgeye ilk, orta ve lise düzeyinde bol kitap temin edilmesi gerekmektedir. 1996 yılı itibarıyla eğitimde Soranîce kitaplar okutulmaktadır. Her Türkmen genci Soranîce öğrenmek zorunda iken, Soranî gençlerin önündeki bu engel aşılmalıdır. Gelecekte bölgeyi birlikte yönetecek Türkmen ve Soranî aydın birbirini yazı dilleri ile de tanıyabilmelidir. Esasen Türkmen okullarının kitapları Türkmen öğrencinin dil bilgisi seviyesi ve Türkmenelinin realitesi göz önünde tutularak hazırlanmalıdır. Bölgeye Diyanet Vakfı yayınları gönderilmiş olmasına rağmen bölgenin ihtiyaçları daha ziyade TÖMER yayınları karakterindedir.

24 Mayıs 1996 Cuma namazını şafii imam Mollâ Ali'nin imametinde Şeyh Çölü camiinde kılıyoruz. Şeyh Çölü bir Türkmen camisi olarak biliniyor. Tabii ki cemaat arasında etnik farklılık gözetilmiyor. Ancak Türkmen Fatihâ günü'nü daha ziyade bu camide yapıyorlar. Dış kapıda siyah beyaz üzerine fatihâ günü (taziye)'nin duyuru yazısı var. Daha evvelki sohbetlerimizde Türkçe konuştuğumuz Molla Ali'nin odasında bir cemaat oluştu. Hutbeyi mikrofondan dinliyoruz. Hatibi görmüyoruz. Erbil'de evvela hutbeleri çok çoz uzun oluyor. Hatip haftanın geçmiş olaylarını anlatıyor. Yaşanan problemlere dair işleri uzun nasihatler veriyorlar. Vaazın bir yerinde Kürdistan'ın bağımsızlığı için de dua edildiğini duyuyoruz. Ülkenin ve tüm milletin bağımsızlığı için dua edilebilir. Ancak Türkmen realitesi gözardı edilerek Kürtlerden hareketle bölgeye verilmiş ismi her iki toplum adına geçerli saymak adil ve realist bir uygulama olmadığı için ihtilafa gebe bir yaklaşımdır. Zira duanın bütün bölümlerinde eller yukarı açık bir şekilde bütün cemaat amin derken cemaatten genç bir mümin bu bölümde ellerini ters çevirdi. Ellerinin içi yere bakan bu Erbilli belli ki bölgeye Kürdistan denmesini arzulamıyordu. Ellerin böyle yapılması beddua, şerdua gargış (garış) vermek anlamındaki cemaatin tümünün hayır dua, kut dua yapması mümkün iken yanlış seçilmiş bir terim bu gelişmeye yol açmıştır. Eminim ki sadece Türkmenelinin bağımsızlığı için yapılan bir dua da Soranlar tarafından aynı şekilde karşılanacaktır. Sorunun çözümünün cemaatin birlik ruhunun bozulmasına yol açan terminolojinin seçilmesinden geçecektir.

Erbil'de mevlit ve hutbeler Soranîce okunmaktadır. Türkmen cemaata kendi dilinden vaaz etmesi ve dinlemesi yasaklanmıştır. Bize göre bu uygulama husumet yaratır. Soran ve Türkmen cemaatler hutbeyi sadece kendi dillerinden okurlarsa bu uygulamanın da sakıncaları doğabilir. Bu takdirde hutbe her tarafa aynı anda iki ayrı dille aktarılabilir.

Bu tür uygulamalar Erbil halkının dil farklılığı gerekçesinden hareketle ayrışmasını önler. Soranice ve Türkmen Türkçesinden oluşan ortak bir dilin gelişmesini sağlar. Soranî, Badani, Feyli, Hevrami lehçeleri ile de tam tedtabuk etmediğini biliyoruz. Bu lehçelerin Türmen Türkçesinden kelime alıp verdiğini de biliyoruz. Bölge halkı bir birlerinin dilini büyük ölçüde anlayabiliyor ise neden bu servete sahip çıkmayalım.

Dohuk'da Husyer Zebai ile görüşürken onun Kürt kültürüne karşı haksızlık yapıldığını, Türk kültürü ile birlikte yaşamaya mecbur edilmesi halinde Kürt

kültürünün asimile olacağını, Kürt ve Türk kültürlerin bir arada yaşamaları halinde bir hayli geliştirilmiş uzmanlara ve müesseselere kavuşturulmuş Türk kültürünün Kürt kültürüne yaşama şansı vermeyeceğinin ve benzeri şeyler dinledim.

Biz Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür politikasını çok kere anlamamış ve anlayamamışız. Türkiye'de geliştirilmeye çalışan kültür, Türk ırkının kültürü değil, içerisinde Zaza ve Kırmancaların da kültürü bulunan kültürdür. Asimilasyon, bir kültürün diğer kültürü inkar ve yok etmesi uygulamasıdır. Türkiye'de yaşanan entegrasyondur. Bu noktada şu hatıra gelmektedir. Etnik kültürlerle yaşama şansı tanınmasın mı? Tabii ki tanınsın, bu ayrı bir olaydır ve ortak kültürün inşasına mani değildir. Diğer taraftan müesseseseleşmemiz etnik kültürlerle hakim kültür karşısında varlığını sürdürebilmesi için yaşama şansı verilmesin mi? Tabii verilsin. Bu halde ortak tarihî kültürel değerlerin ırklar adına paylaşılıp parçalanmasını gerektirmez.

Türkmenelinde Türkmenler siyasî kesimlere ayrılmış veya ayrıtılmışlar. Yaşanan farklılaşmalardan birisi Kerküklülük ve Erbillilik ayrımı. Kerkük Türkmeni, Türkmen etrafında örgütlenmeye daha erken başlamış Erbile nazaran, Kerkük Türkmeni daha fazla olduğu için daha organize bir varlık olabilmiş, muhatabı da Saddam rejimi gibi amansız olunca verdiği mücadele de kanlı olmuş. Erbil Türkmeninin muhatabı ise Soran olmuş. Daha farklı bir politikaya muhatap olup daha farklı bir strateji izlemişler. Can kayıpları daha az olmuş bazan uyum adına bazan da baş eyme adına izledikleri siyasî çizgi Kerkük'ten farklı olmuştur. Kerküklü Türkmen davasında kendisini daha fazla söz sahibi olarak görüyor, Kerkük'ten Erbil'e gelen Türkmen bu psikolojiyi taşıyor. Erbilli Türkmen ise PUK ve Soran cemaatı ile farklı bir doku oluşturur. Erbil'in bütün Türkmenleri, klasik Türkmen-ciliğin bir parçası değiller.

Türkmen halk Saddam yönetiminde bazı mevzileri kazanmıştır. Bu gün itibarıyla bu mevziler ne nisbetle boşaltılmış net olarak bilmek mümkün değildir. Ancak Saddamla asgari müştereklerde ittifak yapıp Türkmen varlığını Erbil'de günümüze kadar getirebilen hareketi de bize göre suçlamak mümkün değildir. Bu kesimdeki Türkmenler, Türkmenliği organize bir potansiyel olarak yok olmaktan korudukları için, Türkmenci harekette söz sahibi olduklarını ileri sürüyorlar.

Bir kısım Türkmenler PUK'la dayanışma içinde olmuş bu partinin saflarında partinin ideolojisinde hizmet etmişler. Bunlar Türkmenliklerini inkar etmemişler. Ancak kesinlikle ön plana da çıkarmamışlar daha doğrusu çıkaramamışlardır. Bugün karşımıza Türkmen kimliğinden ziyade Erbillilik ruhu ile çıkan kesimi oluşturanlar içerisinde bunlar önemli bir yer tutmaktadır. Bize göre Türkmen Soranî ortak yaşamın da bu kadrolar büyük bir imkandır.

Türkmeneli büyük ölçüde Türkiye'ye göçerek boşaltan tarihi prestiji olan zengin ve aydını daha ziyade şahsa bağlı kadroların oluşturduğu bir potansiyel daha var. Erbil Türkmenlerinin meydana getirdiği bu kesimin Türkiye'de güçlü uzantıları var. Bunlar için, mücadelenin dışında kalmışlarken şimdi çıkarları için Türkmen davası ile ilgilenenler deniyor ki bence haksızlık ediliyor.

Bir kısım Türkmen organizatörler Türkiye'de ve Avrupa'da son beş yılda Türkmenlere sözcülük etmişken, şimdi desteklenmeyen kenara itilmiş duruma sokulmuşluktan şikayet etmektedirler.

Bu grupları çoğaltmak mümkündür. Bu grupların çok sayıda oluşları da doğaldır. Zira baskı altında tutulmuşken son beş yılda da fakirliğe itilmiş insanlara maddi menfaatin ucu gösterilmiştir. Menfaat kavgası oturmuş toplumlarda bitmezken Türkmeneli insanından ilahi tavırlar beklemenin anlamı yoktur. Bütün bunlara rağmen tablo hiç de karanlık değildir. Türkmenler, özgüvenleri, yetiştirdikleri aydınlar, mücadele güçleri ve insan potansiyeli itibarıyla çok büyük ve çok önemli bir güçtürler. Alınan mesafe geçmişten günümüze getirilişi ve son yıllarda kat edileni itibarıyla küçümsenemez. Bu hizmeti bu kesimdeki Türkmenlere borçluyuz.

Gözardı edilemeyecek bir boyut da İran faktöründen kaynaklanmaktadır. İran da Saddam da olduğu gibi Türkiye'den çok evvel Türkmeneli ile ilgilenmiştir. Ve ilgilenmektedir.

TÜRKMENELİ İNTİBALARI

Türkmenelinden daha ziyade Erbil üzerinde durabileceğiz. Zira fazla inceleme imkanı bulabildiğimiz yöre, burası olabilirdi. İncelememiz de; Türk siyasî kuruluşları bunların etkinlikleri, bunların Türkiye'den ve Türkiye'nin buralardan beklentileri üzerinde duracağız. Sorani ve Türkmenler arasındaki kültürel ve siyasî etkilere yer vereceğiz. Gelecekteki muhtemel gelişmelerin ne olabileceği ve şahsi kanaatimizin ne olduğunu anlatacağız.

Kendilerini Kürt kabul eden Türkmen ailelerin kültürel dejenerasyona uğrama nedenleri:

Sosyal bir realite olarak kırsal kesimde tabanı olmayan toplumlar, birlikte yaşadıkları diğer toplumlar lehine kendilerini güvende hissetmezler. Türkmen kırsal kesimi Kürt kırsal kesim lehine süratle erişmiştir. Kürtlerin yerleşim yerleri itibarıyla daha dağlık kesimlerde oluşları, yaradılışları itibarıyla silahlı harekete daha yatkın oluşları, coğrafi yayılmayı Kürtler lehine geliştirmiştir.

Kürt silahlı karşı mücadele hareketi başlangıç dönemi itibarıyla Türkmenlerinkinden çok eskidir. Aynı zamanda bölge dışındaki süper güçlerin sürekli desteğini görmüştür. Türkmen harekete TC'nin zaman zaman verdiği destek süresiz ve sınırlı olmuştur.

Şehir merkezlerinde toplanmaya başlayan Türkmenler, organize Kürt kuruluşlarının muhatabı olmuş ve onların inisiyatifine terk olunmuşlardır. Pankürdist hareketin muarızlarından olan Türkiye gerçeği bilinirken, Kürtlerin birlikte yaşadıkları Türkmenlere millî kültürlerini yaşatma imkanı vermeleri beklene mezdi.

Baas Parti stratejisi de Türkmen ve Kürt ikileminden Kürtlerin desteklenmesi alternatifini tercih etmiş, Türkmenlerin yok olmasını Türkiye gerçeği itibarıyla ehveni şer kabul etmiştir.

Türkiye'nin ilgisizliği, Arap ve Kürtlerden gördüğü çifte baskı sonucu yaşamak zorunda kalan Erbil Türkmenleri nüfus sayımlarında Kürt olarak kayıt görmüş, Kürtçe tedrisatla eğitim görmüş, Kürt siyasî partilerinin saflarında yer almış, iskan olunma ve ticari hayatta varlık gösterebilme itibariyle hakim güç olan Kürtlere tabi olmuş ve Kürtleşmişlerdir.

Kürtleşmede muhtemel bir faktör de tarihte Irak Türkmenlerinin büyük ölçüde Şii-Alevi oluşlarıdır. Osmanlı Türklüğü resmî dini ideoloji olarak Sünni-Hanefi idi. İran Güney Irak'ın Alevi Türkmenlerine arka çıkarak onları ülkesinin nüfus alanına alırken bu alımın dışında kalan ve Türkiye'den destek görmeyen Türkmenler sünnileştiriler. Girdikleri mezhep şafilik oldu. Zira Kürtler şafii idiler. Ve bölgede gücü onlar temsil ediyorlardı. Böylece sünni şafileşme kendisi ile birlikte Kürtleşmeyi de getirdi. Müslüman Türklerden Şafii inancı olanlar sadece Irak Türkmenleri'dir.

Kürt toplumunun, Türkmen toplumunun aleyhine gelişme göstermesindeki faktörlerden birisi de Kürtlerde nüfus artışının Türkmenlere nazaran daha hızlı olmasıdır. Türkmenlerde çok kadınlı evlilik çok nadirdir. Bir Türkmen erkek 22-24 ve kız 19-21 yaşlarında evlenir. Ailede ortalama çocuk sayısı geçmişte 6-8 iken şimdilerde 3-4'dür. Bir Kürdün 2-3 bazan da 4 hanımla evlendiği olur. Evlenme yaşı Türkmenlere nazaran daha erkendir. Ailelerdeki çocuk sayısı ise çok kere Türkmenlerin iki katıdır.

Türkmen Cephesinin Erbil Türkmen kesimindeki tabanı, Cepheyi oluşturan organizasyonların tutumlarına bağlı olarak şekillenmektedir. Kürt üst düzey yöneticilerinin bir kısmı Cephe'ye ismarlama oluşturulmuş yapay bir kuruluş gözüyle istihza ile bakmaktadır. Kuzey Irak'daki TC'nin bazı kuruluşları Cephe'yi ve onun arkasındaki Türk makamının bu proje ile yeterince başarılı olamadığı kanaatinde dirler. Bazı Türkmen çevrelere göre, Cephe TC'nin imkanları ve Kızılay'ın yardımı ile Doğramacı adına yatırım yapmaktadırlar.

Doğramacı ailesinin Erbil ve Kuzey Irak'da oldukça büyük bir potansiyeli var. İhsan Doğramacı'nın K. Irak üniversiteleri ve bölge Millî Eğitimi ile ilgilenmesi sonucu bu tarihi prestij yenilenmiştir. Ayrıca bu aileden çok sayıda yüksek tahsilli aydın da Erbil ve yöresinde saygın kimseler olarak tanınıyorlar. Cephe'nin idareci değişimi ile muhalif bir kesim olduğu bu kesimin taraftarlarının olduğu da bir gerçektir.

Cephe'ye karşı olan kesimler;

- 1) Erbil ve yöresinde Saddam dönemine rağmen Türkmenliği biz temsil ettik. Türkmenliği günümüze biz getirdik diyen kesim. Bunlar için "Saddamın adamları" ithamları var.
- 2) KYB saflarında yer alan Türkmenler "Biz Kürt-Türkmen ittifakı ile Erbillilik kimliğini" oluşturduk diyorlarken bunlar için de "Kürtleşen Türkmenler" tanımı kullanılıyor.
- 3) Millî Türkmen Partisi'nin taraftarları, Türkmen hareketi Türkiye ve Avrupa'da biz temsil ettik. Dünyaya biz tanıttık, derlerken bu parti için de "Türkiye'den K. Irak Türkmenliği temsil edilemez" denilmektedir.

Cephe'ye yöneltilen ithamlar, imkanların ihtiyaçlara sarfedilmediği, sarfların kesimler arasında adil kullanılmadığı, Erbillilik, Kerküklülük ayırımına yol açtığı şeklindedir.

Kanaatimizce Cephe'nin yönetimi değişse de bu ithamlar bitmeyecektir. Zira bölgede siyaset yapmak partili olmak, akıncı temin etmek, akıncı olarak hayatı idame ettirmek bir yaşam biçimidir. Halk alışık olduğu hayat düzeyini yitirmiş, geçim sıkıntısının hüküm sürdüğü yörede, aş ve iş bulabilmek cephe yanlısı olmayı, bulamamak da cepheye muhalefet yapmayı doğuruyor. Cephe yönetimi el değiştirdiği takdirde şimdiki yönetim Cephe faaliyetlerine muhalefet edebilir. Hatta Bağımsızlık Hareketi gibi en geniş tabanı olan ve halen cephe'nin safhında yer alan kadrolar dahi imkanları kısıtlı ise muhalefet edebilir.

Bununla beraber cephe, derli toplu bir güç oluşturmuştur. Okullaşma da etkili olmuştur, öğrencileri, öğretmenleri, meslek mensuplarını, sanatçıları, kadınları, organize etmiştir. Radyo, televizyon, gazete, kütüphane gibi girişimleri ve uygulamaları vardır. Cephe oluşumunun kısa geçmişi düşünülür ise alınan mesafe küçümsenemez. Şurası muhakkak ki, Cephe; açığa çıkmamış bir Saddam yanlılığı ve KYB muhalefetine muhataptır.

Cephenin tabanı vardır. Ancak tabandaki şuur büyük ölçüde Türkmenlik ruhundan kaynaklanmıyor. Bu nakise Cephe'ye değil, Türkmen hareketin gelebildiği noktanın sınırlı mahdut oluşuna aittir.

Cephe ve onun taban oluşturma gayretlerine ve "mücadelenin ön faaliyetleri" olarak bakılmalıdır. Cephe'nin faaliyeti sürecinde, muhalif hareketlerini de tamamen ezmek ve itmek gerekir. Her Türkmen organizasyon kendi zemininde Türkmenci hareketin mayalanmasına katkıda bulunacaktır. Cephe'dekiler ve muhalifleri Türkmen hareketin kendi liderini çıkarabilme döneminde yararlanılacak geçici kadrolardır.

Cephenin okullaşma faaliyetine anaokulu boyutunu da getirmesi ve okullaşma faaliyetlerine "Okul Aile Birlikleri"nin eklenmesiyle güçlendirilmesi yararlı olabilir.

Türkmenlerin gerek Cephe'den ve gerekse TC.den beklentilerinin başında; Erbil-Kerkük ihtilafının çözülmesi, Türkiye'nin Türkmenler üzerinde hukuki güvence sağlaması, hayat standartlarının daha kalıcı yöntemlerle yükseltilmesi gibi hususlar gelmektedir.

Türkmenler Kuzey Irak'da KYB bölgesinde yerel yönetimde (nüfus nisbetlerine göre düşük olmakla beraber) görev alabilmektedirler. Lisans eğitilmiş Araplar bölgeden çekildikten sonra Hukukçu, Doktor, Mühendis ve Mimarların kalan 1/3'ü Türkmendir. Bunların içerisinde yönetimde görev alanlar da vardır. Endüstri sektöründeki yönetici durumunda olan Türkmenler büyük ölçüde Kürtleşmiş veya Türkmen kimliklerini saklamayı yeğlemişlerdir. Belediyenin su, elektrik gibi işlerinde Türkmenler daha ziyade yetkisi olmayan küçük memur durumundadırlar. Üniversitede akademik personel arasında çok az sayıda Türkmen vardır. Bunlar da yönetimde etkili pozisyonunda değildirler. Orta dereceli okullar da 3500 civarında

Türkmen öğretmen vardır. Ancak bunlar otonom Kürt yönetiminin öğretmeni olarak eğitim dili Kürtçe olan bir öğrenimden geçmiş ve Kürtçe eğitim vermektedirler. Bunlardan 1250 kadarını Türkçe eğitim merkezi Türkçe kursundan geçirmiştir. Türkmen Hukukçular, Mühendisler, Mimarlar, Doktorlar, Veterinerler, Türkmen güzideler" Irak Türkmenleri Sosyal ve Halk Örgütleri Genel Merkezi çatısı altında toplanmıştır. Burada Türkmen Öğretmenler Birliği, Türkmen Sanatçılar Birliği, Türkmen Talebe ve Gençlik Birliği, Edebiyatçılar Birliği gibi kuruluşlar toplanmıştır.

Güvenli bölgenin güneyinden kuzeyine göçeden Türkmenlerin bir kısmının hayat standartları bir hayli yükselmiş. İçlerinde ünlü beste yapımcıları köşkleri, arabaları olanlar var. Bunlar muhakkak yerlerine dönmek istiyorlar. Bir kısım 1991'den evvel başlattıkları Türkmenci hareketi günümüze kadar sürdürmüşler. İllegal kardolaşmış dağlarda silahlı mücadele vermişler. Bunlar güneyi terk etmeden kuzeyde de etkili olmak istiyorlar. Bir kısım Türkmenler ise güven içerisinde yaşayabilecekleri bir yurt arıyorlar. Bunlar için Türkiye'nin teminat verecekleri K. Irak'ın her parçası vatanı olabilir.

Türkmenlerin hepsinde farklı derecede Arap ve Kürt korkusu var. Bu hal onları Arap bölgesinden kaçmaya itiyor. Türkiye'ye gelmek isteyenler daha güvenli ve baskısız bir hayat özlemi duyuyorlar. Saddam Türkmensiz bir Arap bölgesinin özlemini duyarken Türkmen göçünü hızlandırıyor. Erbil'de ise Soraniler, Türkmen kesafetinin artmasını istemediğini onlara yardımcı olamayarak gösteriyor.

Göç edenler büyük ölçüde fakir Türkmenler ile bir kısım genç aydınlar. Büyük çoğunluğu hasta, ameliyatlı, kadın ve çocuktur.

Kerkük Türkmenlerinin millî kimliklerini muhafaza konusunda izledikleri strateji, Erbil Türkmenlerinin stratejisinden çok farklı olmuştur. Buna mevcut şartlar yol açmıştır. Kerkük Türkmenleri Irak Türkmenliği'nin nüfus itibarıyla, maddi zenginlik itibarıyla, kültürel hayat itibarıyla, millî şuurlanma bakımından kalbi durumundadır. Kerkük'de Türkmenin muhatabı Kürtten önce Arap olmuştur. Araplar Türkmenler aleyhinde özel mevzuatlar çıkarmışlardır. Mesela evi istimlak olan Türkmen Kerkük'te başka bir semtte ev yaptıramaz. Erbil'e de gelemmez. Türkmenlerin bulunmadığı bir yöreye göç etmek zorundadır. Kerküklü Türkmen ailenin yetişen fertleri de ayrı aile oluşturmakta, baskı altındadırlar. Bu sosyal yapı Türkmen'i kimliğine daha sıkı bağlanmayı sevk etmiş ve mücadelesini Türkmen kimliğinden taviz vermeden yapmaya sevk etmiştir.

Erbil Türkmenliği, büyük ölçüde Kürtlerle iktisadî, siyasî, kültürel ittifaklar kurmak zorunda kalmıştır. Türkmen kimliğinin üzerini bazen ince ve bazen de kalın bir perde kaplanmıştır. Bu yeni kimlik bazan "Erbillilik" ve bazen de "Kürtleşen Türkmenler" olarak tezahür etmiştir.

1991'den sonra gelişen şartlar sonucu Türkiye bazı imkanları ile Erbil'e girebilmiştir. Erbil Türkmenleri için Türkiye'den güvence alan bir bölge durumuna gelmiştir. Böylece Türkmen adına organize olunabilinmiştir. Bir anlamda Irak Türkmenliğinin inisiyatifi Erbil Türkmenliği'nin eline geçmiştir. Bu hal Saddam'a

karşı şehitler vererek direnen Kerkük Türkmenliği ile Kürtlerle uyumu tercih edip yaşamak için kimliklerinden taviz verdikleri ileri sürülen Erbil Türkmenleri arasında, yetki ve prestij savaşına yol açmıştır. Bu gelişmeye Türkiye'nin yaptığı yardımdan pay alma ve sefalet içinde olma da eklenince ihtilaf bugünkü noktaya gelmiştir.

Güvenli bölgenin kuzeyi ile güneyi arasındaki Türkmen göçü hâlâ devam etmektedir. Ancak bu göç giderek azalan plansız, teşvik edenleri ve önleyenlerinin amaçları muhtelif olan bir göçtür. Erbil'deki, Kerkük göçmenlerinin sefalet içinde oldukları propagandası yapılırken farklı amaçlar güdülmektedir.

Türkmenlerin Türkiye'den beklentileri, şu şekilde sıralanabilir:

Büyük kısmı Arapların yönetiminde bulundurularak bölünen Türkmeneli Türkmenleri coğrafi birliğe kavuşturulsun.

Türkmenler masada Arapları değil Kürtleri muhatap alsınlar.

Türkiye, Türkmenlerin garantörlüğünü Araplar devreden çıkarıldıktan sonra Kürtlere karşı yapsın. Arap âlemine karşı Türkmeni korumak zor olabilir. Ayrıca Türkiye'nin Kürt kesimler karşısında daha kuvvetli kozları var.

Türkmenler; Arap-Kürt görüşmelerinden evvel Kürtlerle geçici de olsa bir görüşme yapıp bazı haklarını tescil ettirmeli. Bu ilerdeki Türkmen-Kürt görüşmeleri itibariyle elde edilmiş haklar olarak saklı kalmalı. İlerideki Türkmen-Kürt gelişmeleri, Kerkük ve Erbil Türkmenlerinin birleşmesine engel olmamalı.

Erbil-Kerkük Türkmen yerleşim hattı. Dohuk, Zaho, istikametinde geliştirilip, Türkmen coğrafyasının Türkiye'ye komşuluğu sağlanabilmeli.

Böylece, K. Irak'da Türkmen coğrafyası; Arap ve Kürt kesimler itibariyle birleştirilmiş, bu bütünlük Türkiye coğrafyası ile iltisaklanmış ve TC.'nin uluslararası garantörlüğü ne alınmış olacaktır.

TÜRKMENELİ HALK SUFİZMİ

Sözbaşı'nda da belirtildiği gibi, çalışmamızın bu bölümünde hayatın; doğum, evlilik ve ölüm gibi safhalarına dair bilgi vermeğe çalıştık. Ayrıca halk sufizmi kapsamına girebilecek türden dua ve beddualara ve bereketle ilgili inançlara yer vermeye çalıştık. Zaman zaman Anadolu Türk halk inançları ve bazan da genel Türk dünyası halk inançları ile karşılaştırmalar yaptık. Derlediğimiz malzemenin tasavvufdaki yerini, konumunu uzman olan Sebahattin Güngör'ün mektuplarından yararlanarak belirlemeye çalıştık.

DOĞUM

Canlılarla ilgili halk inançları doğumla başlar. Doğum dönemi ile ilgili inançları da kendi içerisinde bir sıralamaya almak yerinde olur. Doğum evveli safhada yapılan bazı dini uygulamalara olduğu gibi doğum sonrası da bir takım tatbikatlar içermektedir. Bu inanç yüklü uygulamalara, belki halk inançlarında amel denilebilir ki hayatın diğer dönemlerinde olduğu gibi doğumun safhalarında da uygulamalar bir takım inançlar taşımaktadırlar. Bunlara da halk inançlarında iman denilebilir.

Bebeği olmayan hanımlar, olup da yaşamayanlar ve erkek evlat isteyenler Anadolu'da olduğu gibi bu yörede de türbelere gitmektedirler. Akra'dan sonra yolun sağ tarafındaki Şeyh Abdulaziz, Şeyh Abdülkadir soyundan olup bu türden bir yatırıdır. Keza Molla Ömer köyündeki (Selahattin-Erbil arasında) yatır da bu türdendir. Türkiye ve Türkistandaki benzerleri gibi Molla Ömer mezarlığındaki bu yatırında, adak sahiplerinin bez bağladıkları yatır bayırğı var¹. Buradaki yapıları bir mezarın üzerine saçtan ay-yıldız mevcuttur.

Kerkük Şii Türkmenlerinde hamile kadının midesi çok bulanır ise çocuğunun kız olacağına inanılır. Zira annenin midesini bulandıran unsurun bebeğin saçları olduğuna, bebeklerden de kızların daha saçlı olduğuna inanılır².

Türkmeneli'nde her kadının sütünün bir kokusu olduğuna inanılır. Bu koku kırkı çıkmamış bebeği vurur. Vurgundan kurtulmak için, kokusu vuran adam bebeğin parmağını koklar, onu koku vurmuş olur. Gidermek için palancıya gider ve bebeğe gül suyu içirilir³. Bebeklerin annelerini süt kokularından tanıdıklarını süt anne zaruretinde giysilerden yararlanılarak annenin kokusunun süt anneye verilmek istenildiğini duyardık. Türkmenelinde yapılan bu tesbit bize çok orijinal gelmiştir.

Türkmenelinde doğumdan sonra 40 gün kelle-kepçe (Kelle-Paça) yenilmez. Yenilirse evden ölü çıkacağına inanılır.

Türkmenelinde çocuğun giysisi dikilirken, dikişin üzerine erkek gelse hamile kadının oğlu olacağına, kız gelse kız olacağına inanılır. Ayrıca henüz dünyaya gelmemiş çocuğa çamaşır hazırlarken makas yere düşse ağzı açılrsa kız çocuğu, makasın ağzı açılmasa erkek çocuğu olacağına inanılır⁴.

Türkiye'de bir minder altına makas ve diğer minder altına bıçak konur. Durumdan haberi olmayan hamile hanım bıçaklı mindere oturur ise oğlu ve makaslı mindere oturur ise kızı olacağına inanılır⁵.

Türkmenelinde çocuğu yaşamayan kadın hamile iken çocuğu için hazırlık yapmaz. Bir çarşafa bürünür, yüzüne peçe örter konuşmadan elini çarşaftan çıkarıp para diler. Onun avucuna para koyan "Allah muradını versin" der. Topladığı para ile ekmek ve helva alır, komşularına dağıtır. Bazan da İmam'a gider dağıttırır. Bir çocuğum olsun yedi kapı dileneyim diye dua eder⁶.

Türkmenelinde evlat bilhassa erkek evlat aile için çok önemlidir. Çocuğu olmayan aileye "Kor (kör) ocak denir". Kız babası olmak daha az itibarı gerektirir.

- 1 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla, 45 yaşlarında Erbilli bir Türkmen han m. Türkmeneli TV.nda görevli; Cemil Abdüllatif, Avukat ve tercuman, Kızılay'da çalışıyor.
- 2 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit, 50 yaşlarında, öğretmenlikten emekli Kerküklü şii Türkmenlerden, yazar ve araştırmacı.
- 3 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla.
- 4 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla.
- 5 Yaşar Kalafat-Zeynel Abidin Makas, Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları Azerbaycan Doğu Anadolu, Samsun, 1993.
- 6 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla.

Bu tabir Türkmenler de olduğu gibi Soraniler'de de vardır. Böyle babaları "Bav cıksen" denir. Bav: baba ve cıksen: kız demektir⁷.

Evlât edinme, kısmeti açık olma, dilek sahibi olma hususlarında "gönlü açık olanın Allah muradını verir" inancı vardır⁸. Halk arasında gönlü açık "temiz kalpli" tabiri ile kalp gözü açık tabiri çok kere karıştırılır. Tasavvuf bilgisine göre kalbin şerh edilmesi kalp gözü açık olmaktan çok ileri bir durumdur. Şerh edilmiş 3-5 kişi var ise, kalp gözü açık 3-5 bin kişi vardır⁹.

Heybet Sultan ismini üzerinde bulunduğu dağa da vermiş olan bir yattır. Köy sancak nahiyesinin hemen çıkışında Süleymaniye yolunun kenarında, özelliği mutlaka kadınlar tarafından ziyaret edilmesidir. Her türlü dilekleri için burada Allah'a yalvaran kız ve kadınlar çocuk dileği içinde buraya geliyorlar. Bir ifadeye göre 4-5 metre uzunluğundaki mezarın ayak tarafındaki uzantı Heybet Sultanın kocasına aittir. Heybet Sultan hayırsever, halis bir kadın olup türbesinin bulunduğu yere bir hayrathane yapıp kervancılara aş verirmiş. Ancak 60-65 yaşlarındaki uzun süre Heybet Sultanın türbedarlığını yapmış, Köysancaklı Aziz'in ifadesine göre bu iki mezarın birleşmesi ile meydana gelmemiştir. Tek mezardır. Türbe binasının içerisinde Hz. Ali'li posterler ve türbe örtüsünde ay-yıldız ile ayetler vardır. Ayrıca türbe binasının içerisinde adakçı kadınların yararlandıkları normal boyda bir de tahta beşik vardır. Türbe örtüsündeki ayetlerin arasında ay-yıldız da mevcuttur. Türbedar Cemil'e göre yattırın adı Eyyüp'tür. Ve Peygamberimizin çağdaşıdır¹⁰. Bu arada Hz. Muhammed'in Heybet Bibi isimli halasının Bakü'de yattığı da bilinmektedir¹¹.

Dişi veliler konusunda tasavvuf bilginleri "bu velilerin içerisinde Hz. Fatma, Meryem, Asiye gibi zahiren de dişi veliler vardır. (...) Abdülkadir Geylani, Beyazıt Bestami, Eşref oğlu Rumi vb. pek çok ve çağında herkesçe bilinen erkek veliler, hep dişi velilerdir. Erkek veliler ise harcı âlem diğer velilerdir. (...) Bibi hala demek değildir. Kadına doğumu yaptıran kim ise, o kişi bibidir. Hala olsun, teyze olsun hep bibi olur. (...) Bibi duaları doğuştan ebenin dualarıdır. Bunlar Sümerlerden beri vardır. Bibi sofraları da Sümerlerden kalmadır. Bibi sofraları, bibiye ikram edilen yemektir. O sofrada pek çok kişi bulunabilir. Bibi türbeleri, ebeler pek çok canın, canlı doğmasına vesile oldukları için saygı değer kabul edilirler. Bu da Sümerlerden, ta İndüs vadisinden oluşup gelmiş. Kadın evliyalar sanıldığından çok..."¹².

İmam Muhammet, İmameynden, İmam-ı Azam'ın üç talebesinden birisi halk çeşitli dilekleri arasında çocuk isteme ve çocuklarının yaşaması içinde buraya geliyor¹³.

7 Kaynak Kişi: Cemil Abdüllatif.

8 Kaynak Kişi: Lütfiye Aba.

9 Sebahattin Güngör. Yeni Mektuplar 1996. Burhaniye (gayri matbu).

10 Kaynak Kişi: Türbedar Cemil, 70 yaşlarında Köysancaklı bir çiftçi.

11 Kaynak Kişi: Abdülkadir Sezgin, Din sosyoloğu.

12 Sebahattin Güngör, a.g.e

13 Kaynak Kişi: Tahsin Muhammet Hayri, 50 yaşlarında tahsilli bir Erbilli.

Çocuk hastalıkları, çocuğu yaşamayan annelerin dilekleri ve erkek çocuk talebi için tahsilli bir Erbilli..

Erbil'de erkek çocuğunun olması istenilen gelinin, koca evine geldiği ilk gün kucağına veya yatağına erkek çocuk yatırılır. Bu uygulama Türkiye'de de vardır. Ayrıca Türkmeneli'nde erkek çocuğu nazardan korumak için Türk Dünyasının bir çok yerinde olduğu gibi saçları tıraş ettirilmeyip uzatılarak, erkek elbisesi giydirilerek ona kız çocuğu süsü verilir. Bu inancın altında kötü güçleri kandırma arzusu vardır.

Türkmeneli'nde küçük çocuk çok yığlasa (ağlasa) başını asmana (gök yüzüne) kovzasa (kaldırsa) atasının, babasının başını yiyer (ölümüne yol açar)¹⁴. Anadolu'da çok ağlayan çocuğun babasının ölümüne işaret ettiğine inanılır. Böyle çocuklar ağlayınca "Yaşın başını yesin" denir¹⁵.

Erbil'de, saç burkuk doğan çocuğun babasının başını yiyeceği inancı vardır. Böyle dünyaya gelmiş bebeklerin babasının ölümüne sebep olmamaları için bu tür çocukların "Anlı yandırılır". Küçük bir iğne ateşte kızartılır, sembolik olarak bebeğin Anlı dağlanır. Bu tür çocuklara "Anlı onüç'tür-Mikbettir-Uğursuzdur" denir¹⁶. Bu uygulamadaki iğne ve ateş Eski Türk inancında iki kültür.

Türkmeneli'nde yürüyemeyen çocukların ayak baş parmakları bir ip ile bağlanır ve Türkiye'de olduğu gibi cuma namazından ilk çıkacak bir kimseye bu ip kestirilir. Böylece o çocuğun artık yürüyeceğine inanılır. Bazan da bu tür çocuklar İmam Sakız-Sakız İmamına götürülüp onun mezarının üzerine bastırılır. Bu uygulama da keza Anadolu'da yapılmaktadır¹⁷.

Türkmeneli'nde sesten ve gürültüden korkmuş olan çocuğun başına bir kumaş örtülür ve ona kurşun dökülür. Ayrıca çok korkan çocukların kolları ve ayakları çapraz bir şekilde bağlanır ve üç defa öpücük sesi çıkartılır¹⁸. Anadolu'da "Çapraz" ve "ters"¹⁹ ile ve ayrıca "tu tu tu" lamakla ilgili inançlar yaygındır.

Türkmeneli'nde çok ağlayan çocuğun seyit boyunu dağlar. Kok-araş diye bilinen kara öksürük hastalığının tedavisi için hasta olan çocuk bazı "icazeli" adamlara götürülür. Saç/Ocak karası (is)'i küçük parmaklarıyla alan icazeli zat bu is ile çocuğun boynuna bir işaret yapar. Bazı hallerde de bıçağın sırtı ile çocuğun boynunu çizer gibi yaparlar²⁰. Bıçağın tersi ile parpılamak suretiyle tedavi Türkiye'de de vardır.

14 Kaynak Kişi: Şirzat Şak Muhammed.

15 Yaşar Kalafat, *Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri*, Ankara, 1990.

16 Kaynak Kişi: Latife Abl.

17 Kaynak Kişi: Latife Abl.

18 Yaşar Kalafat, "Gök Tanrı İnancından Günümüze Kadar Efsunlama (tu-tu-tu)lama uygulamaları, *T. Dünyası Tarih Dergisi*, S. 69, sh. 50-57.

19 Yaşar Kalafat, "Türklerin dini tarihi Türk Halk İnançlarında (ters motifi)" Prof. A. Çay'a Armağan, (99, sh 297, 307).

20 Kaynak Kişi: Latife Abl.

Erzurum'da çok ağır seyreden çocuk öksürüklerine Gök Öksürük denir. Tedavisi için Öksürük Baba yatırına götürülerek şifa umulur²¹.

Türkmeneli'nde, bebek bekleyen kadına "iki canlı" ve yavru bekleyen hayvana "boğaz" denir. Doğumdan sonra 40 gün geçinceye kadar o hanıma "zeiston" denir.

Türkmenelinde çocuk dünyaya gelince ilk üç gün içerisinde daha ziyade birinci gün sağ kulağına ezan ve sol kulağına kamet okunarak ismi verilir. Eskiden daha ziyade babası veya annenin babası ismi tayin ederdi. Şimdi anne ve baba çocuğa konulacak ismi belirliyorlar, 7. günü de bebeğin ağzına tatlı bir şey sürülür²².

Türkmeneli'nde yaygın isimler daha ziyade Mehmet, Ahmet, Mustafa, Ali ve oniki imam'ın isimleridir. İsimden hemen sonra Gulenzu birabbinnasi ve felak nas sureleri okunur. Bunların bebeği nazardan koruyacakları inancı vardır. Varlıklı dönemde çocuk dünyaya gelince birinci gün daha ziyade erkek çocukları için kurban kesilirdi. Çocuk dileği ile nezirde de bulunur mesela bir oğlum olursa 3 veya 5 kurban keseceğim, denir. Sonra adak yerine getirilir. Nezir olarak tatlı olmayan aşure yapılır, neziri yerine getirmenin vacip olduğuna inanılır²³.

Erbil'den tesbitini yaptığım Ziyad, Dilşad, Ferhat, Sara, Hüseyin, Buşra, İsmail, Yunus, Nurettin, Maruf, Nazmiye, Enver, Muhammed, Nuri, Yasin Hanen Gülnaz, Yavuz, Yıldırım, Songül, Dursun, Soner, Yaşar gibi insan isimlerinin Türkiye'de kilerden farkı yoktur. Songül ve Soner artık çocuk istemeyen ailelerin çocuklarına verdikleri isimlerdi. Ver(gül), Verdişan, Visal, Vesen, Zina gibi isimleri ise ilk defa duydum. Ben orada Songül ve Soner mümasili Nihayet, Kafi gibi isimleri de ilk defa duydum²⁴.

Son 5-10 yıldan beri Soranlar arasında milli mensubiyet duygusu kültüre kesif olarak yansırken bu yansımayı insan isimlerinde de gözleyebiliyoruz. Yakın zamana kadar bölgedeki isim geleneği Arapça ve Farsçası yoğun Osmanlı Türkçesinden oluşuyordu. Kültürel kimlik arayışları Soranlar arasında dengeyi bu alanda bozmuştur. Eskiden Arap, Türkmen Kürt insan isimleri çoğunlukla islami karakterli olurdu. Tesbitini yapabildiğimiz Soran insan isimleri, Zara (açık), Aşti (Barış), Heven (Umut), Tavga (Şelale), Nigar (Manzara), Şevnım (Çiğ), Şahevan (Dağcı), Nebez (Yılmaz), Şirvan (Süleymaniye'de bir ırmak), Nihayet, Kafiye, Besire, Hiva (Ümit), Kava (destan kahramanı), Şivan (Çoban), Serkent (Zafer), Şerko (Aslan Dağı), Halo (Atmaca), Azat, Şirin, Helmet, Kosrat, Çeto, Nevşirman, Nevroz, Rızgar, Jiyan olarak tanıtılmaktadır²⁵. Biz bu kelimelerin etimolojik kimliklerini inceleme durumunda değiliz. Ancak, Nihayet, Kafiye, Besire (Besti) Türkiye'de artık çocuk istemeyen veya kız çocuk istemeyen ailelerce son çocuklarına konulan isimlerdir.

21 Yaşar Kalafat-Ahmet Doğan, Kuzey Irak'da Karşılaştırmalı Türk Halk İnançları, Ankara 1995.

22 Kaynak Kişi: Beşir Kişi: Beşir Ali Demirci, Erbilli 40 yaşlarında camii imamlığı yapan bir Türkmen.

23 Kaynak Kişi: Cemil Abdullatif.

24 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla.

25 Abdullah....., Tercüman, Jeolog ve Erbilli. Türkiye'de yüksek tahsil yapmış 40 yaşlarında Soran.

Türkmeneli'nde Erbil Türkmenlerinde kültür milliyetçiliği daha ziyade Erbillilik ruhu etrafında şekillenmiş, insan isimleri arasında artık bölge kültürünün tabii bir yansıması olarak Arapça ve Farsça kökenli isimlerin yanında Kürt isimleri de var. Mesela 4 çocuklu bir dostumuzun çocukları Münire (Arapça), Berivan (Kürtçe) dir. Biz bu uygulamayı kınamıyor, onaylıyoruz. Kerkük Türklerinde ise isimler arasında Kürtçe olmadığı gibi büyük çoğunluğu öz Türkçedir. Sorani çocukları arasında Kürtçe isimler çoğunlukta iken Türkçe olan isim de görmedik. Hatta Kürdistan türünden isimler de vardır. Gönül istiyor ki kültürde ırkçılık olmasın.

Emperyalizm bölgeye nifak politikası sokmadan evvel Soraniler ve Türkmenler, paylaşımcı adil, demokratik bir yapı geliştirmiş, bölgenin asli sahipleri olarak ürettikleri ortak kültürü birlikte hayata geçirmişlerdir. Erbil'de Selahattin Eyyubi'ye ait bir eser göremedim. Ancak Muzaffereddin Gökbörü'nün hanımının, Selahattin Eyyubi'nin kızkardeşi olduğunu her Erbilli bilmektedir.

Zeynel Abidin Ali Küçük bin Bektekin. Burası Muzaffereddin Gökbörü'nün babasının kabridir. Halk burasını Muzaffereddin'in babası sanıyor. Kale dibindeki sarayın karşısındadır. Muzaffereddin Gökbörü'nün Küfe'de olduğu iddiası da vardır. Halk buraya her türlü dileği için girer. Mübarek Ahmet Şerefettin (İbni Mustafa Sultan Muzaffereddin) zamanında tarihçi ve bakan olan şahsın Erbil Kalesi'nde bir heykeli yapılmıştır²⁶.

Zeynelabidin, Dokuk yakınındadır. 12 imandan Zeynelabidin olduğu iddia edilir. Halbuki Zeynelabidin Medine'de ölmüştür. Burası çeşitli dilekler için ziyaret edilir²⁷.

Şeyh Mahmut Berzencinin Erbil'de at üzerinde bir heykeli ve Süleymaniye de bina dışına yapılmış çok büyük bir poster var. Dedesi Kak Ahmet Berzenci adına yapılmış bir cami de her ikisinin türbeleri yanyanadır. Türbenin içi, Türkiye'de pek rastlanmayan aynalı tezyinatlı bezenmiştir. Berzenci ailesi Kadiridir.

Kerkük yöresinin şii inançları müslüman Türkmenlerinde nezirler 10 Muharrem'de yapılır. Bu münasebetle Necef'deki imamlara gidilir. İmam Zeynelabidin Tuzhurma'da imam Ahmet, Karatepe-Kifri'de İbrahim Semin Fatma Ana çukuru diye bilinen kutsal makamlardır. Bunlardan Fatma Ana çukuru hariç diğerleri 10 muharremde ziyaret edilirler. Muharrem'in 1. günü taziyeye gidilir. 2. günü İmam Ahmet ve 3. günü Mürteza Ali taşı diye bilinen Tuzhurma dağındaki taş ziyaret edilir. Bu ziyaretler sadece çocuk konusunda değil, her türlü dilek için yapılır.

Bu ziyaretlerin demir parmaklıklarına dilekte bulunanlar yeşil bir bez bağlarlar. Dilekleri olduğu zaman gelir bu bezi açarlar. Şeyh Muhsin Taşı diye bilinen taş ziyarete gelen halk öper²⁸.

Çeşitli hastalıklar bu arada bebek istemi için Şeyh Abdullah Geylani ve diğerlerine her gün ve fakat daha ziyade Cuma günleri gidilir. Çocukları yaşamayan

26 Kaynak Kişi: Ahmet Kasapoğlu.

27 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

28 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

anne adayları çocuklarına koydukları isimler veya taktıkları takılarla gaip âlemine bazı mesajlar verirler. İlk on çocuğu yaşamayan onsekiz çocuk doğurmuş bir anne çocuklar yaşasın diye Kara Zeynel, Sarı Kamber, Keçel Asker, Kara Reşit gibi isimler koymuştur. Bu isimlerdeki Kara, Sarı, Keçel gibi takıların çocukları koruyacaklarına inanılır²⁹.

Kerkük yöresi şii inançlı müslümanları Türkmenler'de Türkiye Türklerinde "Beşik Kertme" uygulamasında olduğu gibi "Vaadetme" vardı. Yakın arkadaşlar çocuklarını karşılıklı vaad ederlerdi. Şimdi uygulanmayan bir âdet de ilk saçın tıraşı idi. İlk saç tartılır, fakire ağırlığına para verilirdi. Keza, çocuk ilk yürümeye başlayınca mahallenin çocukları ile bir şenlik yapılır. Yürümeye ilk başlayan çocuğun başından şeker türünden şirinlikler dökülür, diğer çocuklar bunları kaşıtıp sevinirler. Bu, kanaatimizce hayatın diğer kesimlerinde yapılan benzeri uygulamalarda olduğu gibi bir nevi saçdır. Çocuklar sevindirilip hayır işlenmiş olunur³⁰.

Türkmeneli'nde ayağı tutmayan "yere basamayan" çocuğun iki ayağının başparmakları cuma gecesi bir iple bağlanır. Cuma ezanından önce mollaya veya cuma'ya ilk gelene bu ip kestirilir. Böylece çocuğun yere basabileceğine inanılır. Türkiye'de aynı uygulama çumadan ilk çıkana ip kestirilerek yapılır³¹.

Erbil'de Sorani ve Türkmenler kötülüklerden kurtulmak için muska yaptırdıklarına "sele versin, yele versin, kele versin" derler³². "Kel" motifi halk kültürümüzde çok geçmekle birlikte mitolojik muhtevası henüz irdelenmemiştir.

Türkiye Türklerinde de yarlığı bilinen "ayan olmak" veya "kalbine doğmak" Türkmeneli Türklerinde de var. Bu telepatinin daha ziyade anne ile evladı arasında olduğuna inanılır. Gurbetteki veya sıkıntı içindeki oğulun çektiği meşakkat annesine ayan olur³³.

Kerkük yakınlarındaki Nur İmam "göz nuru" veren imam olarak bilinirken İmam Zeynelabidin ve Bağdatın kuzeyindeki Seyit Muhammed özellikle çocukla ilgili inançların ziyaretleridirler³⁴.

Göz nefsindeki, kişinin öz kuvvesinden kaynaklanan ve zararlı da olabilen etken bazan farklı fonksiyonlar da sergiler. "Nefsi Kaldı" tabiri oldukça önemsenir. Nefsin kalmaması için gören, duyan ve kokuyu alan nefis sahibine ikramda bulunmalıdır. "Nefsi, korla" veya "çocuğa ver de nefsini korla" denilir. Böylece nefsin bastırıp zarar vermesi önlenilmiş olunur³⁵.

Nefs konusunda bilgi verirken tasavvuf ehli; "nefsine hakim kimse 1.2.3. nefislerle davranmayan veya en az davranan, Rabbine yakın kullardır. Pis nefisli 1.2. nefisden ileri geçemeyen kişidir³⁶" demektedir.

29 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

30 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

31 Kaynak Kişi: Lütfe Ablâ.

32 Kaynak Kişi: Abdullah.

33 Kaynak Kişi: Latife Ablâ.

34 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

35 Kaynak Kişi: Latife Ablâ.

36 Sabahattin Güngör, a.g.e.

Türkmeneli'nin Kerkük kesiminde oynarken düşen çocuğu kaldıran annesi çocuğuna "tuzmu döktün" der. Tuz Türk halk insanlarında kült oluşturmuş bir nesnedir. Anadolu'da çocuğun düştüğü yere, su, tuzlu su, şekerli su serpilir. Bazan da "tu, tu, tu" denilir. Bilhassa hava kararmaya yüz tutunca düşmüş olmak önemsenir. Nitekim ikindi namazından sonra defin yapılmaz. Akşamdan sonra ise Gabiristana gidilmez³⁷.

Tasavvuf bilginlerine göre "tuz'u diğer ismi Oğuzhan olan Hz. İbrahim bulmuştur (...) Yerin mühürlenmesi anlayışı da doğrudur. Yer mühürlendikten sonra, ekme, biçme, kurban kesme işlemi durmalıdır, haramdır. "Yer Mühürlendi" "Yer Morardı" tabiri öldü anlamında söylenmiş olabilir³⁸.

Türkmeneli'nin bu bölgesinde de çocuk nazar ilişkisi özel önem arzeder. Çocukların daha çabuk nazar olacağına inanılır. Nazara burada "göz-nefis" denilmektedir. Göz-Nefsi'nden korumak için mavi boncuk takılır. Göz nefesine gelmiş çocuk için üzerlik yakılır. Ve kurşun dökülür. Böylece zararlı nefsin tesbit edildiğine inanılır. Nefsin üzerinde yoğunlaştığına inanılan bir kağıt parçası sigara ile nokta nokta yakılır iken nefesi değdiğiğine inanılan şahsın ismi tekrarlanır. Onun için "gözü çıksın" denilir. Nazardan korunmak için anbar ve avlu kapılarına ceylan boynuzu çakılır³⁹.

Tasavvuf'da göz, el kelimesi içerisinde zikredilmiştir. Gözde, bakışla tutma ve nefse çekme özelliği var. El'de tutma özelliği var. Gözler zina eder lafı boş söz değildir⁴⁰.

Türkmeneli'nin Erbil Türkmenlerinde "sakınma" vardır. Evin hanımı eşinin ismini söylemekten kaçınır, onu telafuz etmez, Çocuklardan birisinin ismi ile eşini anar. (Ali'nin babası) der. Bu uygulama Kerkük Türkmenlerinde de vardır. Kaynağını görünmeyen cin türü varlıkların zararlarından korunmaktan alır. Eski Türk inançlarının bir hatırası, uzantısıdır⁴¹. Orta Anadolu "sakınma", "ses saklama" olarak bilinir⁴².

Görünmeyen güçlerin etkileri ile ilgili inançlar kadim Türk inanç sisteminin hüküm sürdüğü her kesimde olduğu gibi Türkmeneli'nde de vardır. Mesela bardak kırılınca "bela götürür" denilir. Bu inancın altında bardağın kırılması ile çıkan gürültünün cinlerin dağılmasını sağlayacağı kanaati vardır. Ay tutulunca "şeytan cinayın önünü tutmuş, ışığını önlüyor" denilir. Teneke çalarak gürültü yapıp şeytanın kovulabileceğine inanılır. Türkiye ay tutulunca cinlerin ay'ı esir alıp yiyeceğine inanılarak cinleri kovup ay'ı kurtarmak için her türlü gürültü yapılır. Halk inançlarında cin ve şeytan faktörü çok kere karıştırılmıştır.

Kerkük'de evin eşiğine basılmaz, orada ferişte "cin" olduğuna inanılır. Eşiğin önünde oturanın veya yatanın cinleri rahatsız edeceği için cinlerin o şahsı "ba-

37 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

38 Sabahattin Güngör a.g.e..

39 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

40 Sabahattin Güngör a.g.e..

41 Kaynak Kişi: Lütüye Abla.

42 Kaynak Kişi: Nasuhi Güngör, Yazar, Araştırmacı, Sosyal bilimci.

sacağı"na inanılır. Evin eşiğine basmanın doğru olmadığı inancı, Türkiye Türklerinde de vardır. Erbil'deki inanca göre bazı evlerin cinleri "hayırlı cin" bazı evlerin cinleri ise "hayırsız cin"dirlir. İyi ferişte'yi ev sahibi namazda görür, kötü ferişte sahibi ise felaketten kurtulmaz. Bu tür evlerin fiyatları çok düşüktür. Kimse bu evleri tutmak istemez. Bazan da "evin feriştesi" tabiri, "evin meleği", karşılığında kullanılır. Ferişte bazan beyaz yılan, bazan da kedi kılığında olur. Erbil'de ayrıca cinli olduğu söylenen yerler vardır. Geceleri bazan halktan bunları görenler olur. Bunlar çok kere uzun saçlı beyaz sakallı kimselerdir. Bunlardan bir kısmı insanlar tarafından esir edilebilir. Bunun için yakalayıp yakasına iğne batırmak gerekir. Bu tür esir cinlerin yedi yıl esarette kalıp hizmet ettiği söylenir. Bir kısım cinlerin ise ahırlarda at binme merakı vardır⁴³.

Tasavvuf ilmine göre her evin kendine göre enerji alanı vardır. Bu enerji yukardan gelir ve evin etrafına bir kılıf gibi yayılır. Bu ışıktan nasiplenmekte apartumanlar biraz şanssız sayılmaktadırlar. Bu enerji alanının korunmuş, gizlenmiş olan içerisine girebilmek için kapısı, mutlaka ön kapısı önem kazanır. Her evin kapısında öyle bir ışık vardır. Bu koruyucu kapı enerjisine hem hörmet için basmamak ve hem de yatmak gerekir⁴⁴.

Türkmeneli'nde salı günü hamama gidilmez, tıraş olunmaz. Salı günleri berberler kapalı olur. Pazartesi günlerine hürmet vardır. Zira Peygamberimiz o gün dünyaya gelmiştir.

Danyal Peygamber, Hunen Peygamber ve Üzeyir Peygamberlerin kabirleri Kerkük kalesindedirler. Kerkük kalesindeki ulu ağaçları Saddam kestirip, kaleyi halktan boşaltıp asker yerleştirmek istedi. Kaleden büyük bir yılan çıkıp aşağıya inip, çay mahallesindeki İmam Muhammedin türbesine gider. Yılanı görenler salavat verip yılanı yol açarlar. Kaledeki Ulu Cami de iki yılan daha vardı. Bunlar ferişte olup kalenin bekçisi idiler. Yılanlardan birisi öldü⁴⁵.

Ciddi bir kalp ameliyatı geçiren Şir Zat Şeyh Muhammet kendisine yapılan uyuşturucu iğnelere rağmen bir türlü uyuyamaz. Allaha rahatlaması için dua eder. Sonra hastanedeki yatağı başunda uzun gözlerinden yeşil ışıklar yukarı doğru çıkan bir cin görür ve saatlerce rahat rahat uyur. Sabahleyin birlikte aynı odada kalan başka bir hasta aynı cini görüp korktuğunu ve başka bir odada sabahladığını söyler⁴⁶.

Seyit Abdullah isimli bir şahıs geldiği bir tekkede, cin öldürebileceğini söyler. Bulundukları odayı boşalttırır. Ve kapıyı içeriden kilitler. Dışarıdakiler kılıç sesi duyarlar. Bir süre sonra Seyit Abdullah bir şahıs ve kavanoz kanla dışarı çıkar. Cinlerden birisini öldürdüğünü, diğerinin ise İslam yaptığını söyler, İslam olduğu söylenen şahıs uzun süre Erbil'de yaşar⁴⁷.

43 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

44 Sabahattin Güngör, a.g.e..

45 Kaynak Kişi: Latife Türkmeneli.

46 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammet, Erbilli, Türkmeneli TV. de çalışan 35 yaşlarında, tahsilli bir Türkmen.

47 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammet.

Cin öldürme konusunda tasavvuf kaynakları: her insanın 7-9 cinin olduğunu, düşmanla savaşırken bu cinlerin arşı tarafla savaştığını ayrıca yörenin cinlerinin olduğunu onların da savaştıklarını top gibi ses çıkaran patlamaların da cinlerin kulaklarını bozup kaçmalarını önleyerek ölümlerine yol açacağını belirtmektedir⁴⁸.

Kara Korşak, Erbil'de, hayvan onu mesela domuz, köpek, eşek, keçi girebilen bir cindir. Halk "cin" demekten kaçınır. Gece kapıları çalar ev sahibinin tanıdığı bir ses ve kılık ev sahibini çağırır. Kara Korşak'dan korunmak için pantolonun düğmelerini açmak gerektiğine inanılır⁴⁹.

Cinlerden bahsederken "cin" demek Türkiye halk inançlarında da uygun bulunmaz. "Onlar" için "iyi saatte olsunlar" "bizden uzak olsunlar" gibi tabirler kullanılır.

Türkmeneli'nde "siyah pisik kovulmaz" onun cin olabileceği, kovalıyana dokunabileceği (çarpabileceği) inancı vardır. Kara kedi Türkiyede de tekin sayılmaz.

Türkmeneli'nde bir aksırık uğursuzluk, iki aksırık uğurluluk sayılır. Müteakip üç aksırık önemsenmez.

Türkmeneli'ndeki Şavaik veya Şava diye bilinen kara iye Alapardı Türkiyedeki Al Karısına, Kara Kaşak diye bilinen kara iye keza iğne batırılarak esir edilen iyeye ve dev de Türkiye'de de bilinen div, büyük cin karşılığında kullanılmaktadır. Fonksiyonu aynıdır⁵⁰.

Türkiye'de cinli hamamlar ve hamamların cinli saatleri bilinirken Türkmeneli'nde çarşamba günleri hamamların cinli olabilecekleri inancından hareketle hamama gidilmez⁵¹.

Türkiye'de "Kara kedi tekin değildir" inancı varken, Türkmenelinde "Siyah pisik kovulmaz, cinler pisik donuna girmiştir" inancı vardır.

Türkmeneli Soran Türkmenlerinde de cinlerin rahatsız olup zarar verecekleri gerekçesiyle gece dışarı sıcak su dökülmez. Bu inanç ve uygulama bütün Türk dünyasında yaygındır.

Al ise lohusa kadınları basan bir güçtür. Böyle haller için "Al Apardı" denir. Al Aparmaması için lohusanın yastığına iğne batırılır. Bazı yörelerde çocuğun ve annenin yastığının altına bıçak da konulur⁵².

"Ev yılanı" inancı Türkmenelinde de yaygındır. İnanca göre bu yılan değil bir cindir. Bazan da bağların cinleri olur, bu tür bağlara "ferişte'li" denir. Çocukların bu yılanı görüp korkmaları halinde hocaya gidilip toprak okutulur. Okunmuş bu toprak evin üç köşesine serpilir. Bir köşe boş bırakılır. Yılan buradan çıkıp gider ve bir daha görünmez. Bu sahne korkan çocuğa gösterilir⁵³.

48 Sabahattin Güngör, a.g.e.

49 Kaynak Kişi: Sanan Kasapoğlu, Avukat, Yazar, Şair, Erbilli bir Türkmen.

50 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

51 Kaynak Kişi: Tahsin Muhammed Heyni.

52 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla (Türkmeneli).

53 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla Türkmeneli.

EVLİLİK

Evlilik insan hayatında ikinci önemli husustur. Evlilikte de halk inançları muhtevalı bir takım inanç ve uygulamalar vardır. Bunları da evlilik evveli, evlilik esnası ve evlilik sonrası olarak tasnif etmek mümkündür. Bereketle ilgili inançlar çoğunlukla bu safhada incelenilmektedir.

Türkmenelinde Türkmen gençler 19-20 yaşlarında, Soran gençleri ise daha ziyade 15-16 yaşlarında evlenirler. Türkmenler tek hanımla evlenmek yaygın iken Soranilerde 3 bazan da 4 eşli evliliklere rastlanılabilir. Bir Türkmen ailesinin en fazla 5-6 çocuğu varken, Soranilerde 13-14 çocuklu aileler görmek mümkündür. Eskiden Türkmenler ve Soranlar evlendiklerinde yeni ev açarlardı. Geçim sıkıntısı artınca şimdi bir arada yaşama şekli daha yaygınlaştı. Evlenecek Türkmen kız eş seçiminde kısmen karar sahibi, Soranlar'da ise ailenin kararı daha hakimdir. Sorani aşiret bölgelerine farklı aşiretlerden Soranlar'ın iskanı mümkündür. Fakat Soran aşiretlerinin köylerine Türkmen'in iskan şansı fazla yoktur. Sonra ile Türkmenler arasında sınırlı da olsa evlilikler olabiliyor. Kız kaçırma yöntemi ile evlenme her iki kesimin kendi içerisinde ve kesimler arasında var. Soran ile Türkmen evliliğinde çocuklar her iki dili de öğrenirler. Köy ve kasabalarda Soran ile Türkmenler bir arada yaşıyorlar. Türkmenlerin %90 Soranice bilirken Soranilerin ise %10 Türkmen Türkçesi bilirler. Bölge aile tipinde erkeğin sözü geçer baba Türkmen ise Türkmen'in baba Soran ise Soraninin sözü geçer. Türkmenlerde aşiret hayatı büyük ölçüde kalmamıştır. Hatta büyük aile dahi pek yoktur. Soranilerde ise çok sayıda köyden oluşmuş büyük aşiretler ve aşiret içi ciddi dayanışma ve aşiret disiplini hakimdir⁵⁴.

Erbil'de düğünler perşembe ve cuma günleri olurdu. Petrol kuyuları açılınca hristiyanların etkisi ile düğün günleri pazar ve pazartesiye alındılar. Düğün merasimlerinde gelinin sağ tarafına gelecek kadının muhakkak erkek çocuk annesi olması istenirdi. Böylece gelinin de erkek çocuk doğuracağına inanılır. Koca evine geldiği gün, gelinin ayağı içi su dolu bir leğene bastırılıp bu leğenin suyu evin 4 tarafına serpilir ise eve bereket geleceğine inanılır⁵⁵. Türkmeneli Türkmenleri pazartesinin itibarlı gün olarak kabul edilmesini Peygamber Efendimizin Pazartesi günü dünyaya gelmiş olması ile izah etmektedir.

Tasavvuf bilginleri bu konuda; "Kutsal gün var, uğursuz gün var. Kutsal gün için (günlerden bir gün) deniliyor. Hıdırellez kutsal bir gündür." demektedirler⁵⁶.

Türkmenelinde yeni evliler imkan nisbetinde yeni bir evde gerdeğe girerler. Damat zıfandan sonra veya aynı gece ya silahla havaya ateş eder yahut "Kızın kırmızı bezi"ni gösterir. Bu uygulama Türkiye Türklerinde de vardır. Yengeler çarşafı görmek isterler. Türkiye'de olduğu gibi bu bölgede düğün bayrağı dikmek veya indirmek uygulaması yoktur. Gelin, kız çıkmaz ise kızın ailesi kızlarını vururlar⁵⁷.

54 Kaynak Kişi: Cemil Abdullatif.

55 Kaynak Kişi: Latife Abia (Türkmeneli).

56 Sabahattin Güngör, a.g.e.,

57 Kaynak Kişi: Cemil Abdullatif.

Türkmeneli'nde gelin sandığına mutlaka Kuran-ı Kerim konulur. Türkiye'de gelin sandığına Kuran-ı Kerim'in yanına ayna ve mum konulması da oldukça yaygındır.

Türkmenlerde gelin bir hafta evvelden dışarıya çıkmaz. Çevre ile temas 6-7 gün sonra başlar. Bu arada ölmüş erkek kardeşinin eşi ile evlenildiği de görülür⁵⁸.

Türkmenelinde damat gerdeğe gireceği gece elini başka bir bekarın sırtına sürerse, "damadın o geceki eli berekettir. Sırtına elini sürdüğü bekarın da kısmeti açılır" inancı vardır⁵⁹. Bu bir nevi el verme mi, o gece damad farklı bir dini muhteva mı kazanmış oluyor?

Türkmenelinde söz kesme (kebin kesmek) olarak biliniyor. Ayrıca kilit açarak kızlara kısmet açma, fal baktırmaya da "kılıf vermek" veya "kibir vurmak" denilmektedir. Genç kızların kısmetlerini bağlamak için birisi büyü yapmış ise veya kayıp eşyanın bulunması isteniyor ise madeni bir kaba su koydurulup buluşa ermemiş bir çocuk bu tasa baktırılabar çocukun gördükleri yorumlanmaktadır⁶⁰. Bulua ermemiş çocuğa bazı sırlar mı açılıyor? Veya buluşa ermemiş çocuğun bazı güçlerden yardım alması daha mı kolay?

Türkmeneli'nde "benim arvadım" "Benim Karım" demek adaba aykırıdır. "Falancanın kızı bendedir" veya "falancanın kız kardeşi benim yanımdadır" denir. Hanımın ismi namahrem yanında anılmaz⁶¹.

Aşermeyle ilgili inançlar Türkmeneli halkında da vardır. Bu bölgede aşermeye Aras Vadisinde ve Azerbaycan Türklerinde olduğu gibi "Yeriklemek" denilir. Yerikleyen annenin canının çektiği şeyin alınmaması halinde doğacak çocukta "yerikleme nişanı" olur. Canı üzüm çektiği halde yiyememiş annenin çocuğunda üzüm salkımı gibi lekenin oluşması bu şekilde izah edilir⁶². Bazı yörelerde, anne adayının karnını kaşınması halinde bebeğin vücudunda leke oluşacağına inanılır.

Türkmeneli Türklerinde kına, damadın sadece iki elinin tabanına yakılır. Türkiye de kına, daha ziyade damadın avuç içine bilhassa küçük parmağına yakılır.

Muradı olan Türkmenler nezir yapar. Sultan Saki'ya giderler Tisin köyündeki bu yatıra nasibinin çıkmasını bahtının açılmasını isteyen kızlar gider, evlenince de; şeker dağıtır, kurban keser, mevlüt okuturlar. Muharrem ayları hayır hayrat aylarıdır. Genç kızlar ve gelinlerin sık gittikleri bir ziyaret yeri de Kerkük kalesindeki Danyel Peygamberdir. Burası muharremin ikinci günü ziyaret edilir⁶³.

Türkmenelinde gece aynaya bakan genç kızın kısmetinin kesileceğine inanılır. Bu inanç Türkiye'de de vardır. Bazan da aynaya gece bakan kızın evlendiğinde gurbete gideceğine, uzak diyarlara gelin gideceğine inanılır⁶⁴.

58 Kaynak Kişi: Cemil Abdullatif.

59 Kaynak Kişi: Ahmet Kasapoğlu.

60 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

61 Kaynak Kişi: Latife Türkmeneli.

62 Kaynak Kişi: Ahmet Kasapoğlu.

63 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla, Mehmet Reşit.

64 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla.

Murat gözleyen genç kızlar, gün batmadan önce bir murat tutar ve yedi taş atar. Sonra evinin kapısının kırağında (kenarında) bekler. Oradan geçecek ilk kişi ne konuşur ise onu yorumlar⁶⁵.

Türkmeneli'nde yapılan işin içine bereket düşmesi (bereketli olması) için her zaman Besmele ile başlanır. Erzakla ilgili tek tane dahi yere dökülmemeli, muhtemelen o erzakın yere düşen tek tanesi bereketi içinde saklayan tanedir. Piring gibi taneli gıdalar yere dökülürse "Kırpikle toplansalar yeridir" inancı vardır. Bunların üzerine basılmaz, yerdan alınır üç dea öpülüp başa konulur. Türkiye'de de bu uygulama ekmek için yapılır⁶⁶.

Bereketli kişiğünün bizzat özünden kaynaklanan bir ilişkisi vardır. Bir eve gelin gelir veya bir evde çocuk dünyaya gelirse "ayağının uğuru" ile anılır. Evin durumu düzelir ise bunlara "ayağı uğurlu" veya aksi olur ise "ayağı uğursuz" denilir. Bazan da "bu kız evden gitti evin bereketi de gitti" veya "hayır bereketi apardı-götürdü" denilir⁶⁷. Kişi oğlunun ayağının uğuruna inanma Türkiye'de de vardır. Ayağı uğursuzlara kademsiz denir.

Türkmeneli'nde iki ayrı Baba Gurgur vardır. Bunlardan Erbil'de olan Siti İmamının türbesinden 1 km. kadar ilerde gayri meskun alanda yanındaki mezarlığın 100 mt. kadar ilerisinde tarafımızdan resmi çekilen Baba Gurgur'dur ki yağma taşla yapılmış mezarı takriben 3-4 metre kadar vardır. Buraya ev hanımları evlerinin bereketi, iş adamları ise daha ziyade iş hayatlarının bereketi için dua etmeye gelirler. Dilek sahipleri türbenin yanında yatarlar, sağ tarafa doğru yuvarlananların dileğinin olacağına inanılır. Çocuk için niyetlenen hanımlar sağ tarafa yuvarlanırlarsa erkek çocuklarının olacağına inanılır. Niyeti olanlar eskiden burada "aş döker" kurban keserlerdi. Mezarın taşına dilek tutup taş yapıştıranlar da olurdu. Kerkük'deki Gurgur Baba sürekli ateşin yandığı mekandır. Burada alevler vardır⁶⁸. Gurgur, ateş demektir.

Türkmeneli'nde de bilhassa kırsal kesimde ahır ve Anbarların eskiden de değirmenlerin kapı başlarına at, koç, öküz ve bilhassa geyik kafası çakarlardı. Geyik kafasının evlerin duvarlarına çakıldığı da olurdu⁶⁹.

Tasavvuf bilginlerine göre belirli bir seviyeye gelmiş yani Allah tarafından imam kılınmış veliler, çeşitli hayvana/ruha dönüşür ve o hayvanın suretinde görülürler(...) Geyik dönüşülen dört ayaklı hayvanlardan en kolay ve en çok dönüşülen hayvan türüdür. Tabii dönüşülen geyik ile dağdaki geyiğin şekli dışında ilgisi yoktur. Ancak halk böyle kavrayıp geyik boynuzu koymuş olmalı (...) Arslan, kedi, köpek, geyik, leylek, turna, ördek, güvercin, 20 kadar hayvanın şekline dönüşüldüğü biliniyor⁷⁰.

65 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla.

66 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla.

67 Kaynak Kişi: Lütfiye Abla.

68 Kaynak Kişi: Zübeyir Bilal İsmail, 60 yaşlarında emekli öğretmen, Aslen Kerküklü bir Türkmen iken şimdi Erbil'de yaşıyor, tarihi ve dini yayınları var.

69 Kaynak Kişi: Latife Türkmeneli.

70 Sabahattin Güngör, a.g.e..

Biz Türkistan'ın bir çok şehrinde türbelerde geyik ve koç boynuzu gördük. Bu inanç don değiştirmenin bir tezahürü sonucu halkın bu hayvanları koruyucu, bu arada da nazara, sihre, büyüye vesair tehlikelere karşı koruyucu olarak görmüş olması mümkündür.

Bereketin en büyüğü her yerde olduğu gibi Türkmeneli'nde de yağmur duasıyla ilgilidir. Yağmur duasına çıkan şeyhler elbiselerini ters giyerler. Yapılan duada "def ayını" de yapılır. Merasimin Köse Emi yönetirdi. Köse Emi'nin yüzü saç/ocak karası ile karalanır ve alayın başına geçirilirdi. Çocuklar koro halinde

*Allah bir yağış etsin
Dam duvarı yağ ettin
Çömce geldi eşiğe
Oğlanı koydu beşiğe
Tanrı bir rahmet versin

Koyunlara süt versin
Allah bir yağış olsun
Dam duvarı çul etsin
Ağır duvar ağzını
Verin Allahlı borcunu*

dei dolaşırlardı .

Yağmur dileği ile Çömçe gelin gezdirmek Godi-Godi'ye çıkmak Türkistan, Altaylar, Balkanlar ve Orta Doğu Türklerinde sık görülen bir uygulamadır.

Türkmeneli düğünlerinde, güney Anadolu'da "zılgıt" diye bilinen "hel hele" çok yaygındır. Hısam Hasret'in şu Hel Hele'si meşhurdur⁷².

*Kızlar Hel Hele verin
Toydu velvele verin
Şad olsun, bahçe bağman
Gülü bülbüle verin*

Bazan da muradı olan mesela çocuk beklentisi tahakkuk eder ise, beyaz bir bayrağın ber merkata takar, orada dua eder, bir sini içinde mumlar arasında çeşitli şirinlikleri Helhele'de ikram eder. Böyle hallerde murad yerine gelinceye kadar murad'lı konuşmaz.

Kerkük Türkmenleri'nde kadınlar toplanır "İmam Abbas Çayı" "İmam Abbas Çöreği" (ekmeği) yaparlar. Bunlar bir nevi hayır işleridir. Ayrıca "İmam Abbas Çırağı" vardır. Bu bir tür yemindir. İmam Abbas Çayı ve Çöreği, uykuda düş görende (rüyaların hayıra yorumlanması için) yapılır⁷³. Esasen bu tür uygulamalar vesiledir ve bize göre hayırlı vesilelerdir. Bu münasebetle bir araya gelme ulu kişileri hayırla yad etme, hayr-hasenet'de bulunma, sevinme ve sevindirme dine uygun hallerdir. Yeter ki şirk'e varmasın.

71 Kaynak Kişi: Latife Türkmeneli.

72 Kaynak Kişi: Latife Abla (Türkmeneli).

73 Kaynak Kişi: Latife Türkmeneli.

Siti (Sitti) İmamının diğer adı Bayan Şeyhidir. Efsanesine göre siti zamanında çok iyi niyetli, halis, evlenmeden vefat etmiş bir kız, pâk bir zatmış. Bir dönem bayanlardan da imamın olduğu, bayandan imam olmayacağına dair islamda bir beyanın bulunmadığı inancı vardır. Burayı eskiden ziyaret edenler kurban adağında bulunmuşlardı. Dilekte bulunanlar "yarabbi Sitti imamının yüzü suyu hürmetine muradımızı ver" derler⁷⁴.

Erbil Türkmenleri'nin halk inaçlarında da bir çok faktör islami inaçlara karışmıştır. Erbilli hanım evdeki su kaplarının ağzını açık bırakmaz. Hz. Peygamberimizin sahih bir hadisinde suların ağzının içlerine hayvanatın girmemesi için kapatılması belirttiği, bu tutumlarına esas teşkil etmiştir. Karsta suların ağzının kapatılmaması halinde bu suları cinlerin kullanıp kirletebilecekleri söylenir.

Anadolu'da olduğu gibi Türkmeneli'nde de yardım yapanın kendisi saklaması gerektiğine inanılır. İnanca göre "yardım yapan bilinir ise o yardımın yapanına hayrı" olmaz, muhtaç kimsé teşhir edilmemeli. Bu uygulama bir bakıma hikmet sahibinin hikmeti saklı tutması gerektiğini, hikmet ehlinin keşfedilmesi halinde "yanabileceği" inancını andırıyor⁷⁵.

Türkiye'de güzele, iyiye, bol olana maşallah denir. Türkmenelinde "Maşallah bu gün elektrikler yanmıyor" denilebiliyor. Bu durumu anlatırken Beşir hoca "Naşıktır olmadığımızı, nankör olmadığımızı göstermek için, olumsuz durumlar için de "Maaşallah" denilebilmelidir" demektedir⁷⁶.

Türkmeneli'nde her merkad-ı şerif (türbe)'in bir hikmeti vardır. Farklı fonksiyonlar icra ederler. Adeta türbelerin ihtisas alanlar vardır. Yürümeyen çocukların, karnı olamayan (hamile olmayan) kadınların gittikleri türbe, yel hastaları (bel ağrısı-romatizma) için Yel İmamına gidilir. Murad dileyenler Sakız İmamına giderler, mezarın taşına sakız yapıştırırlar, yapıştırmadığı takdirde muradının olmayacağına inanılır. Sakız İmamına yürümeyen çocuklar üç çarşamba günü üst üste götürülür. Asıl ismi Şeyh Muhammedin Vasiti'dir. Zemyeri mahallesindedir⁷⁷. Sakız İmamı ve Yel İmamı Rufa'idirler.

Türkmenistan Türkleri'nde bir çok şeyin piri vardır. Mesela dutarın piri Aydın'dır. Yağmurun piri Burkut'dır. Anadolu'da bunların yerini adeta ocaklar almıştır. Sarılık Ocağı, Yılcılık Ocağı, Sara Ocağı gibi. Türkmenelinde ise aynı rolü şeyhler oynamaktadır. Kerameti ve hikmeti atadan olan şeyhelerin yanı sıra; "baba" veya "pir" anlamında şeyhlikler de oluşmuştur. Bölgede şeyh; bazan Peygamber etradından kimseler için, bazan tekkenin karizmatik lideri için ve bazan da pir anlamında kullanılır.

Çocuğu olmayanlar Erbil'de Şeyh Çölü'ye giderler. Beşparmak Erbil'de yaşamış bir şeyh olup garbi, ocak fonksiyonunu gösterir. Beşparmak'a içkiyi terketmek için giderler. Gerdek gecesi bağlandığından başarısız olan erkekler için,

74 Kaynak Kişi: Latife Türkmeneli.

75 Kaynak Kişi: Beşir Ali Demirci.

76 Kaynak Kişi: Beşir Ali Demirci.

77 Kaynak Kişi: Lütfe Abla.

şeyh ve seyitler dua yazarlar. Bu muskalar yakılı, tütsüsünden yararlanılır. Suyundan şifa umulur. Türkmen olduğu ifade edilen Şeyh Çölü'nün 1899 yılında vefat ettiği ifade edilmektedir. Cami içerisinde türbesinin günortadan evvel günortada ve günortadan ahir kadınlar ziyaret ederler⁷⁸.

Ocak, Türk halk sufiziminde önemli bir yer tutar. Ocağın çamuru şifalı kişinin çamurdur. Ocağın toprağına su katılıp, Saf, Cuma ve Müntehiline sureleri okunup içirildiği bilinmektedir. Ocağın suyu ile arı nefis sahibi kişinin nefsindeki manevi güçlerin bir kısmı bu suya aktarılır. O suyu içen kişi bu yetenekleri kazanır. Buna elinden bu içmek de denir. Ocaktan el almak, yetenek sahibi şifalı kişinin, bir başka kişiyi o yetenekleri kazandırmak için yaptığı öğretilerin tümüdür. Hz. Muhammed Allah'tan el almıştır⁷⁹.

Şeyh Çölü ile ilgili bir çok efsane anlatılmaktadır, şeyhin türbesini yıktırmak isteyen birisinin sürekli karnı şişer, yıktırmaktan vazgeçince şiş iner, bu olaydan sonra tekke ve mescidin yerini bu şahıs bağışlar. Şeyh Çölü müridi ile Şeyh Osman Sereceddin'ne giderler. Erbile dönmeleri bir anda olur. Şeyhe çok uzaktan geçmekte olan bir gurup insan aralarında konuşurlarken hakaret ederler. Şeyh Çölü kendisine hakaret edildiğini anlar⁸⁰. Zübeyir Bilal İsmail "Min Aleml Müskurdi Ulama-ı" Şeyh Çölü ile ilgili en ciddi çalışmayı yapmıştır⁸¹. Bu Türkmen araştırmacının "İbni Halikan" ve "Minetterosis Seka fil ve Medarisi fi Erbil" isimli ilmi eserleri de vardır.

Türkmeneli'nde, Türkiye'de olduğu gibi madeni tas içerisindeki suya buluş çığına gelmemiş çocuk baktırlarak gelecekte haber alınmak istenir. Şeyh Keva'nın bu yöntemle kayıp eşyaları bulduğuna inanılır⁸². Keva ismi destan kahramanı Kava'dan gelmektedir.

Türkmenelinde Kakai'ler diye bilinen bir cemaat vardır. Bunlar büyük çoğunlukları ile Türkmen Türkçesi konuşan, kendilerini Türkmen bilen topluluktur. Türkmen şivesi konuşmayanlar da özlerini Türkmenlere daha yakın hisseder. Kakai'ler; Alisaray, Topzua, Zangır, Delis, Telaraba, Mataik Kerkük merkezinin İmam Ahmet semti, Dakuk, Tushurmatu, Tazehurmutu, Kifri, Bakube, Romadı, Sufaiye, Gezerken, Musul Merkez, Süleymaniye ve çok az miktarda da Bağdatta yaşarlar. Ayrıca Afganistan, Lübnan, İran, Hindistan, Suriye ve Türkiye'de de Kakailer yaşamaktadır. İraktaki miktarlarının 750.000 civarında olduğu ifade edilmektedir. Kakailer mensubiyetlerini mesep olarak tanımlarlar. Ali Allahi'leden olmadıklarını ifade ederler. İslamiyetteki yerlerini ise sünnilik ile şiilik olarak tanımlarlar. "Bizlerin mesebimiz batını olup sırdır" derler. Şiilikteki "velayet" müessesini kabul etmezler. Bilindiği gibi şiilikteki "vilayet-i Aliyye" Allaha yer yüzünde velayet etmek şeklinde olup sünni inançlardaki evliya velilikten farklı

78 Kaynak Kişi: Lütfiye Abl.

79 Sabahattin Güngör. a.g.e.

80 Kaynak Kişi: Lütfiye Abl.

81 Zübeyir Bilal İsmail, Eşşeyh Çölü Muhammed Şeraddin bin el Ebili en Nakşibendi, Erbil 1988.

82 Kaynak Kişi: Lütfiye Abl.

bir misyona sahiptir. Şii inancına göre "resul olan Hz. Peygamberimiz sadece Hz. Ali'nin vekil olduğunu bildirmiştir. Vîlayeti Hz. Ali'ye bırakmıştır. Şii inancında İmam Hz. Ali'ye yani vekaleti temsil eden imama iman etmek vardır. Yaşayan bir imamın Allah'ın vekilliğini yaptığına inanmamak imkansızlıkla izah edilir. Sünnilerde ise "velayet" yoktur. Allah'ın yer yüzündeki yetkilerini kimse temsil edemez ve kullanamaz⁸³.

Tasavvuf bilginlerine göre Hz. Ali, Allah'ın 1001 adı ile vasıflandırılmıştır. Hz. Ali resul vârisidir⁸⁴.

Kakai'ler Hz. Ali'ye ve 12 İmama özel muhabbet duymakla birlikte onlara özel bir uluvîyet atfetmektedir. Sünni inancına göre Hz. Muhammed Allah'ın ilahî tebliğatını ve uygulamaya yetkisi olan bir görevlidir. Hz. Muhammed'den sonra, onun dini görevini özel bir statü ile devr alan yoktur. Hilafet onun siyasi görevinin bir devamıdır. "Halifeler günah işlemezler, onlara hesap sorulmaz" tarzında bir inanç yoktur⁸⁵.

Ancak, Kakailerde peygamber de bir sırdır. Kakailer namaz kılmaz, fakat oruç tutarlar. Orucu, bir kısmı üç gün, bir kısım ise otuz gün tutarlar. Kur'an Kerim'i okurlar. İbadet olarak kurban kesip kendi aralarında dağıtırlar. Defin âdetleri islamidir. Din adamlarına "Seyit" denir. Seyit ancak Seyitle evlenebilir. Seyitlerin Hz. Ali soyundan geldiği inancı vardır. Sade bir Kakailerde ismi ile kabul edilir. Hz. Ebubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman inkar edilmezler. Ancak onların Kakai cemaatında ayrı ayrı isimleri vardır. Bu isimler sırdır. Hz. Ali bu mezhebin açıklanmayan gerçek imamı kabul edilir. 12 İmam'a özel bağlılıkları vardır⁸⁶.

Haziran 1996 ayı içerisinde görüşme imkanı bulduğumuz Sayın Ebulfeyz Elçibey, Türk Peygamber sisteminde Peygamberliğin mücerret olduğunu söylemişlerdi. Kakailerdeki bu tespit bize ilgi çekici geldi.

Kakailer Kakai olmayanlarla evlenebilirler. Kaynağımızın annesi Kakai iken babası Türkmendir. Kakai cemaatını Seyyid dinî bilgi ile donatır. Dini nikâhı o kıyar. Türkmen Kakai evliliğinde baba Sünnî veya Şii ise çocuklar babanın kimliğini alır. Baba Kakai ise çocuklar da Kakai olurlar. Esas olan babanın mensubu bulunduğu inançtır. Kakai akidesine uymayan bir Kakai toplum dışına itilir ve dışlanarak cezalandırılır. Bu uygulama Türkiye'deki Alevi ve Bektaşîlerin bir kısmında görülen "Düşkünlük" uygulamasına benzemektedir. Kakai gayrimüslimle evlenmez ve evlenemez. Kakai toplumu onu kovar. Kakai'ler için etnik kimlik değil din önemlidir. Bir Kakai Arapla ve Kürtle nadiren de olsa evlenir daha ziyade Türkmenle evlenir. Doğum ve evlilik merasimlerinde Seyyid bulunmazken ölüm merasimlerinde molla da bulunabilir. Kakai arvadını (eşini) boşamaz, boşanmak inanç itibarıyla yasaktır. Kakai'lerde ikinci evlilik ancak eşin ölmesi, devamlı hasta olması veya çocukluğunun olmaması halinde mümkündür. Bu hal-

83 Kaynak Kişi: Ali, 35 yaşlarından Kakai Türkmenler'inden Kerküklü.

84 Sabahattin Güngör, a.g.e.

85 Kaynak kişi: Naz m Ali.

86 Kaynak kişi: Naz m Ali.

lerde erkeğin, eşinden "rıza" alması şarttır. Kakailer de yakın evlilik doğaldır. Amca ve dayı çocukları evlenirler. 7 göbek sayılmaz. Ölen erkek kardeşin eşi ile evlenmek yadırganmaz⁸⁷.

"Talak" bilindiği gibi boşanmada görülen bir yemin uygulama biçimidir. Birinci kere "boş ol" diyerek boşanan ve pişman olan Kakai Seyyide gider hatasını anlatır, kurban keser ve fakirlere dağıtır. İkinci kere "boş ol" diyerek eşinden ayrılan Kakai'ye eşi artık "haram" olmuştur. Kakai lerde yemin Allah, Peygamber, Hz. Ali ve 12 imam üzerine yapılır. Yemine "Peygamberimizin, Hz. Ali'nin önünde "huzurunda" diye başlanır dua edilirken "İmam Hüseyin Son İmamın Ali'nin oğlusun bizim ricamızı rabbilalemine yollo, ulaştır" diye dua edilir⁸⁸.

Muhammediyette yemin, kesinlikle yasaktır. Sadece çok yüksek mertebede bulunanlar "Nefsini elinde bulunduran Allah'a" derler (...) Türklerde yemin makamında bir işaret yapılır. Buna Sirce işaret anlamında es-sah veya sah denir. Es artikeldir. Zaten dille yemin etmezler. Bu bir dağa dönmek ve kolu uzatmak v.b. diğer 8-10 çeşit sah var. Bir müşkülü silahla halletmeyi garantileyen silaha el basar, sağ elinizi kaldırırsınız. Her sah'ın yeri ayrıdır. Laf konuşulmaz. Yemin etmesi istenilen kişiye "sah'ın var mı?" denir. Doğuya dönünce, bir yola gitmek veya bir huydan vaz geçmek için Sah vermiş olunur gibi yeminde ayrıca laf kullanmak sonradan girmiş bidattır, hatadır⁸⁹.

Çocukluğumuzun ve gençliğimizin Kars ve Erzurumdaki günlerinde, "essah mı" der "Essah" cevabını alınca tatmin olurduk. Bazan da "Essah" kelimesini vurgu ile soru şeklinde kullanırdık. Büyüklerimiz yemin ettiğimizde haklı da olsak, doğruyu da söylüyor olsak bize kızarlar "yemin etmek günahdır, her yeminde insanın bir damarı kurur" derlerdi.

Kakailer de rüyaları Seyyid tabir eder. Kötü rüya gören Kakai rüyasını Seyyide anlatır, aldığı öneriye göre hayır işler. Kakai Seyyidleri de ateş'te gezmek, cam yermek ve kendini şişlemek gibi kerametler gösterirler.

Kakailer de insan isimlerinin çok farklı özellikleri yoktur. Geçmişe daha ziyade Abdullah, Seyfullah gibi isimlere sık rastlanırken günümüzde Türk-İslam isimleri konulur. Erkek çocuğa, ölmüş olan dedenin ve kız çocuğuna da ölmüş olan ninenin ismi verilir. "Adı itnesin" "Adı yadda kalsın" denilir⁹⁰.

Kakailer'de Seyyid gabirlerine ihtiram ihtiyaridir. Gabir ziyaretleri genelde her cuma ve bayram günleri yapılır. Kakai'lerde hacca gidilir, ancak ziyaret edilen yer sırdır. Kakai'lerin Kuran-ı Kerim dışında bir kitapları daha vardır. Bu eseri Mesut Barzani'nin siyasi danışmanlarından Felekettin Kakai yazmıştır. Ayrıca Dede Hicri ve Molla Abbas divanları olan Kakai şairlerindendir. Kakai toplumu ve onun inanç dünyası konusunda daha çok bilginlere ve derlenilebilenlerin teyyidi gerektiğinde inanıyorum⁹¹.

87 Kaynak kişi: Naz m Ali.

88 Kaynak Kişi: Naz m Ali.

89 Sebahattin Güngör, a.g.e.

90 Kaynak Kişi: Naz m Ali.

Kakai'ler konusunda farklı malumatlar da derledik. Bu bilgileri karşılaştırıp teyid etme imkanını yeterince bulamadık. Kakai bölgesinde henüz alan çalışması da yapamadık. Bu safhada tesbitlerimizi farklılıkları ile yansıtıyoruz.

Kakai'ler çoğunlukta ziraat yaparlar. Irak'taki liderleri Fethullah Ağa'dır. Kakailer camiye gitmezler, oruç tutmazlar, sünnilerle kız alıp vermezler, evliliklerini kendi içlerinde yaparlar. Seyyidler onların din adamlarıdır. Seyyidlik aileden gelir. Her köyün bir seyidi vardır. Seyyidler akrabadırlar. Seyyidlerde arvad boşama yoktur. Eşi ölen bayan Kakai ere gitmez. Kakai'ler Hz. Ali'ye Şeyh-i Mezin'e de yemin ederler. Zaman zaman Seyyid, Kakaileri bir evde toplar. Kakai olmayanlar bu ev toplantılarına alınmazlar. Kakailerde Şeyh ve Kakai içki içerler. Hastaların tedavisinde şeyhin nefesi tedavi unsuru olarak kullanılır. Kakailer'de şeyh mezarı önemlidir. Burada ahd edilir.

Kerkükteki İman Ahmet'e sünniler, şiiler ve Kakailer birlikte giderler. Kakailer Seyyidlerini İmam Ahmetin bulunduğu mezarlığa gömerler⁹².

İbadethaneler konusunda tasavvuf bilginleri malumat verirlerken:

"Cem evi ilk defa İmam-ı Ali'nin Küfe'deki camisi için kullanılmıştır. İbadethanelerin tecelli sırası şöyledir:

- 1- Duvar (ağlama duvarı İsrail'de var) bu Allah'ın nimetlerine karşı bir acizlik ifadesi ve yalvarış içeren ağlayıştır. Peygamberimizin ağlamanın, yücelmenin başlangıcı olduğuna dair haberi var. Gözyaşı kandan yapılmış olup, pekçok ölü hayvanın gözyaşlarıyla atıldığı kesindir.
- 2- Ha-Vav-Ra, yani Havra, Allah'ın isimlerinin tecellilerine mazhar olunan yerdir.
- 3- Sina-gog Allah'ın sıfatlarının tecelli yeridir.
- 4- Kenisa, şimdilerde kilise denmesi yanlıştır. Allah zatının sıfatlar üzerinde tecelli yeridir.
- 5- Cami, Allah zatının tecelli yeridir.
- 6- Cemevi, Allah zatının sırlarının açıklandığı yerdir.

Bu hallere ermiş kişilerin bulundukları herhangi bir yer, mutlak o halin icabı olan yerdir. Yani, gerçek anlamda bir Musa vârisi nerede ise orası Sina-gog'tur. Süleyman ise Havra'dır. İsa ise Kenisa gibi⁹³ demektedirler.

Bazı kaynaklar Kakai'leri Türklüğe çok yakın bulurlarken bazıları da Kakai inançlı Türkmen yoktur, demektedir. Kakailer evlerinde Türkmen şivesi konuşurlar Şeyhlerine "Mam" derler. Seyit, Kakai'lerde Şeyhden çok üstündür. Seyit ailenin kız çocukları da şeyittir. Sade bir Kakai Seyit Kakai kızın elini öpebilir. Kakailer bazı moral değerlerde şifa ararlar. İmam Ahmet Türbesindeki küplerin içerisindeki suların şifa olduğuna inanılır⁹⁴.

91 Kaynak Kişi: Naz m Ali.

92 Kaynak Kişiler: Salah Rabia ve Cihat Demirci.

93 Sebahattin Güngör, a.g.e.

Kakailerin mezarlıkları sünni ve şiilerinkinden ayrıdır. Onlar mevtalarını ayrı mezarlıklara gömerler. Dinî toplantıları da ayrıdır. Toplumun büyüklüğüne göre ayda veya yılda bir toplantı yaparlar. Bu toplantılar gece yapılır. Toplantı ibadet muhtevalıdır. Seyit'in yönetiminde kadın ve erkek bir arada toplanırlar⁹⁵.

Kakailerde muharremin 10. gününde yemek yapılmaz, 10. günü aşure yapılır. 40. günü Necef'e Hz. Ali'nin ziyaretine gidilir. Sünniler bu ziyareti cami'de yaparlarken şiilerinkine Kerkük'te Hüseyniye deniliyor⁹⁶.

Kakailer için, Türkmenleşmiş Kürtlerdirler, Şiiliğin bir nev'idirler, Mailer toplanır mum söndürürler. Bilhassa Dakuk'un yukarı köylerindekiiler böyledirler, diyen var ise de biz bu tür teşhislerin daha ziyade taassupdan kaynaklandığı kanısındayız.

Erbilde, Türkmenelinin Türk dini tarihine dair dinlediğimiz bir tahlile göre: Irak Türkmenleri tarihte şii- Alevi idiler. Arab'ın Türk'e tavrı koyması ve Kürtten yana bir tutum takınmasının sebebi budur. Sünni-Hanifi Arap, Sünni-Şafi Kürt'ün yanında Şii-alevi Türk'ün karşısında yer almıştır. Osmanlı yönetimi de sünni olmayan Türkmenleri baskı altına almıştır. Bu gelişme Türkmenleri bir taraftan Şafileştirirken diğer taraftan Kürtleştirmiştir. Bölgede hakim olan sünni inanç şafilikdi. Şafiyi ise Kürtler temsil ediyorlardı. Nitekim Türk dünyasında başka bir yerde şafi Türk yoktur. Irak'ın sünni Türkleri ise büyük ölçüde şafidirler. Diğer taraftan şii inançlı Türkmenlere ise İran sizin Türkiye Türklüğü ile ne ilginiz var diyor ve Azerbaycan Türklerini de Azerbaycan şivesi ile konuşan Farslar olarak tanımlıyordu, şeklindedir⁹⁷.

ÖLÜM

Ölüm, bedenî hayatın son bulmasıdır. Hayatın diğer safhaları gibi halkımız ölüm döneminde bazı dini uygulamalar yapmış ve ölümle, azrail ile, öbür dünya ile hayır hasenatla ilgili bazı inançlar taşımıştır. Bunlar bir kısmı hâlâ yaşamakta olup Müslümanlıkla içiçedirler.

Kerkük'deki şii inançlı müslüman Türkmenler'de ölünün ardından verilen yemeğe "ölü aş", "ölü arafatı", "ölü sofrası" denilir. Ölü evinde 3 gün "keveni" denen kadınlar yemek yaparlar. Keveni Doğu Anadolu'da güngörmüş çekip çeviren ana kadın anlamındadır. Düşünlerde de etkili olur⁹⁸.

Şii Türkmenlerde ölünün gömülmesine "toprağa teslim ettik", "Toprağa emanet ettik" denir. Toprak güvenilen bir yerdir. Nitekim namaz da kibleye konulan taşın adı "Türbe Taşı'dır" veya "Kible Taşı'dır". Bu taş fırınlanmış preslenmiş bir topraktır. Arapça'da türbe toprak demektir. Namazda alın temiz bir yere konulmalıdır. En temiz yer ise topraktır. Toprağın en temizini ise Necef ve Kerbela'dan alınan topraktır⁹⁹.

Bu tesbitte eski Türk inanç sisteminin "toprak kültü" ve toprağa defnedilen mevtanın mezarında emanet geçici olduğu inancı vardır.

94 Kaynak Kişiler: Salah Rabia- Cihat Demirci.

95 Kaynak Kişiler: Salah Rabia- Cihat Demirci.

96 Kaynak Kişiler: Salah Rabia-Cihat Demirci.

97 Kaynak Kişi: Sinan Çelebi.

98 Yaşar Kalafat, Doğu Anadolu'da Eski Türk İnançlarının İzleri, Ankara, 1990.

99 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

Türkmeneli, Türkmenlerinde cenaze yerden kalkmadan, mevta çok genç ise, yakınları yüzlerine yerden aldıkları toprağı veya çamuru sürdükleri olur. Çok yaygın olmamakla beraber bu tür ağır acılarda ölenin yakınlarının saçlarını yoldukları, yüzlerini tırmaladıkları da olurdu. Bunu yaparken yaşlılar, "toprağı sen değil biz yakıştırdık. Sen ölmeseydin de biz ölseydik, senin ölümünden sonra yaşamamalıyız" demiş olmaktadır ki, bu davranış müslümanlığa aykırı, isyankâr bir tutum olarak değerlendirilmekte ve şirk olarak kabul edilmektedir.

Eski Türklerde yüzünü kesme âdetini aynı mahiyetli farklı hallerde görebiliyoruz. Bunlarda suçun büyüklüğüne göre ceza verilirken, küçük suçluların yüzü eziliyor, çiziliyordu. Acaba bu bir döğünme biçimi mi idi? Göktürklerde Kağan'ın ölümünde onu temsilen birisi cenaze merasimine katılanların yüzünü bıçakla kesip ağlıyormuş. Bu uygulama Tanrının merhametini celbetmek için yapılmış olabilir. Bazan da, dileğin yerine getirilmesini sağlamak için "diz çökmek yere yüz sürmek" anlamında yüz kesildiğini Uygurlarda görmekteyiz. Keza yola çıkmadan yüzün kesilmesi yol iyesinin icazeti için de olabilir. Kırgızlar da kızların boynuna erkeklerin bacaklarına döğme yapıldığı ifade edilmektedir. Döğme ve hal çok kere adanmışlığın işareti olarak yorumlanmaktadır. Beyaz Tatarlarda ise yüz kesmek yas alameti idi¹⁰⁰.

Türkmenelinde tandır ekmeği pişirilirken intikam alınmak istenmesine rağmen elinde imkan olmayan kimsede tandıra biraz un atar ve "Allah hakkımı ondan alsın" der. Böylece hasmının mağdur olacağına veya öleceğine inanılır. Bu uygulama ateş'in kutsallığı inancı ile Allah'ın herşeye kadir olduğu, mağdurun ahını duyacağı inancı vardır¹⁰¹.

Ölüm bedduaları arasında; "şeklin yok olsun" veya "Ömrün kor gibi olsun" da vardır.

Türkmeneli'nde; yas evinin taziye kabulüne, taziye evine fatiha yeri, taziye kurulmak denilmektedir. Fatiha yerinde hocalar münavebeli Kur'an-ı Kerim okuyorlar. Hoca "Fatiha" derken cemaat oturmuş, hallerinde ev sahipleri ise ayakta Fatiha okuyorlar. Taziyeye gelenlerin her salona girişlerinde ve salondan çıkışlarında ev sahipleri yerlerinden kalkıyor ve Fatiha okuyorlar ve çıkış kapısına yakın oturuyorlar. Ev sahibi gençler ise salonun dışında sıra halinde ayakta elleri bağlı duruyorlar¹⁰².

Erbil'de hatırası en çok olan Şeyh Şeyh Çölü "Eşşeyh Çölü, Muhammed Semaettin bin Mustafa bin el Haç Ömer el Erbilî en Nakşibendi" dir.

Şeyh Çölü'nün türbesinde oğlu ile birlikte Şeyh Çölünün dış sandukası bir tanedir. 108 yıl evvel vefaat eden Şeyh Çölü'nün gabri adı ile anılan caminin içindedir. Türkiye'de Selçuklu dönemi camilerinin içinde ulu mezarlar var iken sonradan bu uygulama kalkmıştır. Yapılı türbelerde ulu kişilerin aile efradı, hali-feleri bir arada olabilirken aynı dış sandukada iki mevtanın muhafaza edildiğine biz ilk defa şahit olduk. Bu türbeden içten ayna tezyinatlıdır.

100 "Eski Türklerde Yüzünü Kesme Adeti" Türkmeneli Gençlik, s. 2 Mart-Nisan 1995, sh. 6.

101 Kaynak Kişi: Mehmet Reşit.

102 Kaynak Kişi: Ahmet Kasapoğlu.

Şeyh Çölü Camii'nin mollası Ali'nin ifadesine göre, Şeyh Çölü'nün kardeşi İstanbul'da yatmaktadır. Sultan Abdülhamit döneminde Erbil'de görevli Osmanlı Paşası, bazı köyleri akarını ulema'ya vermek ister. Şeyh Çölü "bize Allah verir, siz fakirlere veriniz deyip yardımı kabul etmez"¹⁰³.

Hacı Baba efsanesi Türkiye'deki Munzur efsanesinde olduğu gibi hacda Hacı Baba'nın canının dolma istediğinden bahisle uşağı memlekette hanımına dolma yaptırıp götürür. Sonradan Hacı Babanın bu isteğinin uşağa ayan olduğu ve ağası'na dolmayı ulaştırdığı anlaşılar. Munzur Baba efsanesindeki "helva" motifi Hacı Baba efsanesinde yerini "dolma" ya bırakmıştır. Hacı Baba kendisini ziyaret edenlere "beni değil onu ziyaret edin. Gerçek hacı odur" der. Sırrı anlaşılan uşak kaybolur ve ölür. Böylece halis insanların Allah indindeki itibarı anlatılmış olmakta ve sır sahiplerinin sırlarının açıklanmaması gerektiğine inanılmaktadır¹⁰⁴.

Molla Resul ile ilgili bir anlatımda, o kale kapısının önüne gelince, kalenin kapılarının kendiliğinden açıldığı anlatılır. İman gücünün, fiziki güçten daha müessir olduğu ifade edilir¹⁰⁵.

İmanın önemini anlatan bir efsaneye göre, felçli durumu ağır bir hasta ulemadan bir zatın evine gider. Tedavi için beklemekte iken ilk gece kütüphanede uyur. Gece kalkar ve "Ya Rabbi bu salonda bulunan kitaplardaki senin ilmin suyu hürmetine benim şifamı ver" der. Duası kabul olur ve hemen ayağı kalkar.

Hoca Asaf'ın efsanesine göre Hoca Asaf'a Seyit Abdullah şehir üzerinde uçmasını söyler, Hoca Asaf uçar, Seyyit Abdullah daha yukarda uçar. Hoca Asaf onu aşar bulutların arasına yükselir ve "Nagehan gafletten bir nara vurur" Seyit Abdullah pazar yerine düşer ve düştüğü yerde bir çukur açılır. Türbesine yer altına merdivenle inilmektedir. Hoca Asaf ise "Allah'ını bilen" sade bir imam olarak bilinirdi¹⁰⁶.

Erbil'de mücevir (mezar bakıcısı) Ali, Şeyh Alla (Abdullah)'ın türbesinde hizmet verirken, sürekli türbenin örtülerini çalarlar. Ali örtülerini aktarar (araştırır) ancak tapamaz (bulamaz) bir gece Şeyh Abdullah, Ali'nin düşüne (rüyasına) girer ve Ali şimdi merkadime (mezarıma) gel der. Ali mezara gittiği zaman görür ki kumaşları çalan kimse türbenin demir parmaklıklarına yapışmış. Pencere demirleri onu tutmuşlar. Ayrıca Şeyh Alla'ya dil uzatanların ağzının çarpıldığı da anlatılır¹⁰⁷.

Şeyh Hoca Asaf'ın evini gece soymak isteyen yeni hırsızın nereden gelip nereye gittiği bilinmeyen beyaz elbiseli bir kişi bağlar¹⁰⁸.

Bir gün Şeyh Alla tekkede iken tekkeye bir ceylan gelir. Sürekli ağlayan ceylanın kaybolan yavruları için yardım istediğini anlayan Şeyh Alla müritlerine talimat verir. Ceylan köyde yakalanan yavruları bulup getirilir ve ceylan yavruları ile çekip gider¹⁰⁹.

103 Kaynak Kişi: Molla Aliş Şeyh Çölü Camii'nin İmamı, 75 yaşlarında.

104 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

105 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

106 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

107 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

108 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

109 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

Kendi-i Koh, Muzaffereddin Gökbörü döneminde yaşamış salih bir imam iken muhtelif ilim dallarında ihtisas yapmıştır. Kabrini öksürüklü hastaları ziyaret etmektedir. Koh, öksürük anlamına ve kent de yağmuru açtığı çukur anlamına gelmektedir. Kent-i Koh: Öksürük deliği anlamındadır¹¹⁰.

Şeyh Muhammed el Harrani, Zenyeri mahallesinde yatmakta olup Horasan eri'dir. Erbil'e Gökbörü zamanında gelmiştir. Burası her hacet (ihtiyaç) için ziyaret edilir. Buraya nezir yapılır. "Horasan Eri" tanımı Erbil'de de vardır¹¹¹.

Penc-ı Ali, Ali'nin pençesi, Erbil kalesinin doğusunda Şeyh Mustafa camii'nin karşısındadır. Her türlü ihtiyaç için ziyaret edilir. Hz. Ali'yi temsil ettiğine inanılır. Bilindiği gibi Hz. Ali Erbil'e gelmemiştir¹¹².

Beşparmak; Teyyare mahallesinde kalenin güneyindedir. Muzaffereddin Gökbörü zamanında burası cami imiş. Caminin içinde el şeklinde bir alem vardır, cami yıkılmış sadece kabir kalmıştır¹¹³.

Erbil'de bir çok yapılı mezar da mezarın üzerine dikilmiş bir sopa veya demir kafes üzerinde madenden yapılmış açık el şeklinde 5 parmak gördük. Daha evvel çok eski yıllarda Kars'da daha sonra Türkistan'ın güney şehirlerinde Mezar ı Şerif ve Belh'de Buhara'da bu tür ellerin tahtadan yapıp türbelere takıldığını gördük. Bazılarının üzerinde ayet de yazılmaktadır. Dini muhtevalı duvar posterlerinin arasında da bu tür el resimleri olurdu.

Ayrıca bir de Altıparmak ziyareti vardır. Burası Altı Parmak Camiinin içerisinde.

Şeyh Senan efsanesine göre, Abdulkadir Geylani'nin çağdaşıdır. "Sırtına domuz ayağı basın" bedduası alır. Bir gayri müslüm kıza âşık olur. Evine çoban olarak girer ve sırtına domuz ayağı değer. Abdulkadir Geylani bir zikir halkası bağlatır" Şeyh Senan zikre katılır ve eski hayatına döner¹¹⁴.

Şeyh Çölü ile ilgili anlatılan bir rivayette, Kâbe'de ikamet eden bir molla'nın "ben bedenem burada namaz kılıyorum ama, ruhum ve kalbim Şeyh Çölü'nün camiinde namaz kılıyor" demiştir.

Şeyh Alla (Abdullah) için kadın erkek birlikte zikir yapıyorlar şeklinde ihbar yapılır. Zamanın valisi iki kısıt (elçi) gönderir. Bu erkek görevliler de zikre katılınca memeleri büyümeye başlar. Şeyh bunları çağırır, bir kutu içerisine ateş ve pamuk koyar, sultana gönderir. Sultan pamuklu ateşi aynı kutuda görünce durumu anlar ve göğüsleri çıkmış erkek görevlilerin göğüsleri normale döner. Şeyh Allah huzurunda sıdk ile ibadet edenler arasında kadın erkek farkı kalmayacağı mesajını vermiştir¹¹⁵.

Tasavvuf bilginleri erkek-dişilik konusunda bilgi verirlerken; "İslam, göğüs kafesi açılıp, ciğerleri ve kalbi yıkanmış kişilere denir. Bunlar, âlemi tek bir vücut

110 Kaynak Kişi: Zübeyir Bilal İsmail.

111 Kaynak Kişi: Zübeyir Bilal İsmail.

112 Kaynak Kişi: Zübeyir Bilal İsmail.

113 Kaynak Kişi: Zübeyir Bilal İsmail.

114 Kaynak Kişi: Sanan Kasaçoğlu.

115 Kaynak Kişi: Şir Zat Şeyh Muhammed.

halinde yaşarlar. Bütün zıtlar onlar için kaldırılmıştır. Erkeklik dişilik nasıl olsun¹¹⁶ demektedirler.

Mevcut tekkeler; Şeyh Abdulkerim Tekkesi Haydar Şeyyid Garip (Rufai) Bu aradadır. Sakız İmam ve Yel İmam da Rufaidirler. Şeyh Abdulkerim Tekkesi (Saba Nisan'da Kadiri), Şeyh Şerif Tekkesi (Azadi mahallesinde), Halife Mecit Tekkesi (Arap mahallesinde, Rufai), Şeyh Muhyedit Şeyh Salik Berzenci tekkesi, Şeyh Halife Taha Tekkesi (Tecil mahallesinde Rufai), Seyit Said (Tecil mahallesinde), Kadiri Şeyhidir. Halife İran Mollaoğlu Tekkesi (Kadiri) olup Şeyhlik otorite ve prestijinin kaldığı söylenemez. Bununla beraber Sorani şeyhlerinin Türkmen cemaatlarının ve Türkmen şeyhlerin de Sorani cemaatının olması, tekkelerde kanuniyetliğin olmayışı, şeyhlerin bu önemli görevi başarı ile yürütebilmiş olmaları iftihar edilebilecek bir olaydır. İfade edildiğine göre istemeleri halinde Talabani ile Barzani'yi bir masaya oturabilecek dirayette şeyhler vardır. Ancak bunlar "Allah Adamı" olarak yaşamayı, bu tür işlerin dışında kalmayı tercih etmektedirler. Baas Partisi bazı tekkelere para yardımı yapmış ve bir kısım yardımların da devam ettiği söylenilmektedir. Ancak mevcut mahalli yönetim tekkelere bir ödeme yapmıyor.

Türkmenelinde bir çok faal tekke var, daha ziyade Kadiri, Nakşi ve Rufai tekkeleri faaldirler. Bunların bir kısmının şeceresi tarikatdan ve bir kısmının şeceresi ise Nesep'den geliyor. İfadelerine göre Saddam tekkelere baskı yapmamış onları hoş tutup tarafına çekmeye çalışmıştır. Ancak geçmişte ve halen resmi idare ile tekkelerin bir bağlantısı yoktur. Tekkelere doğrudan kazancı sağlayan firmalar da yoktur. "Gelir sağlayıcı girişimler tekkeleri dinden uzaklaştırır" kanaati vardır. Tekkenin gelir ihtiyacı müdavimlerin yardımı ile karşılanıyor. Diğer tülkelerin aynı tarikatlara mensup olanları ile organik bir bağları ve dayanışmaları yok. Ancak muhtelif vesilelerle mesela Bağdat'da Abdulgadir Geylani'nin türbesinde biraraya gelinebiliyor. Dini eğitimleri tekkenin mescidinde yapılıyor. Tekkelerde tarikatın kurucusunun sene-i devriyesinde, zekat verilir hayır işlenir. 27 Nisan 1996 tarihinde Nakşibendi Hazretlerinin 116 yılı yapılmış sadaka dağıtılmıştır.

Nakşibendi tekkesine ayağı basmayan çocuk, çocuk tutamayan kadın, çeşitli hastalıklardan da çok halk, istihare taleplileri, kısmet açtırmak isteyen gençler gelirler. Kadiri inançlılar eşiğe basmazlar. Türbe ziyaretinde tavaf yoktur. Tekkeden yardım dileyen bir süre gömlek türünden eşyasını tekkede-türbede bırakır. Eskiden tekke ve türbeden toprak alınarak şifa umulurdu. Diğer uygulamalar gibi toprak almak da kalkmıştır. Keza eskiden türbeye yeşil çaput bağlanırdı. Türbede kilit açılırdı. "Yağış Duası"na camide veya açık havada çıkılır, şehin üzerine kova ile su dökülürdü.

Erbil'de yeni evliler için yapılan bir dua "Başa kimin olsun" Türkiye'de bir dua "Allah başa getirsin" şeklindedir. Bazan da yeni girişilen bir işin sonuna kadar başarılı olması için söylenir. Bu arada Türkmenelinde "sümüğü hafif" tabirini

öğrendik. Sümük, bilindiği gibi kemik anlamındadır. Sümüğü hafif, cana yakın anlamındadır. "Sümüğü ağır" insan ise mesafeli davranan, kibirli kimsedir¹¹⁷.

Türkmenelinden derleyebildiğimiz mistik muhtevalı hak sözlerine de yer vermek istiyoruz. El açmak, dilenmek, Türkiye'de kullanılmaktadır. Eli Yırtık, çok cömert, kuruşu gökte duruyor, çok fakir. Hamza ipi, hiç bitirilemeyen uzayıp giden olaylar için. "Çok yiyip içip sonra ölen Osman Ağa'dan hareketle ölmesi istenen bir kimse için "Osman Ağa gibi yatasan" Yola vermek, erkeğin eşini boşaması, baba evine göndermesidir. Oğlun sana kalkan olsun, Allah'a vermek, erkeğin eşini boşaması baba evine göndermesidir. Oğlun sana kalkan olsun, Allah'a vermek yola koyarken, Allah'a emanet etmek, satıcı malını methederken, "bunu yiyen oğlan doğar yemeyen ögünü bozar. Gözü kırılmak, gözü korkmak, Saçı kesilmiş", saç kesilsin, beddua saç, yaslı aileden kesileceği için yasın olsun anlamında "Gözüne karasu insin" (yaşın olsun çok ağla anlamında) Adamcıl, sokulgan insan. Baş getse, şerbeti gitmez, ölse de içkiyi bırakmaz. Huy can altında. Canı çıksa huyu çıkmaz. Bir elmadır ikiye bölmüşler. Bir elmanın iki yarısı gibi. Sevinçten borkünü asmana at. Sevincinden şapkanı havaya attı. Horoz gün batandan sonra boynarsa (öterse) iyi değil. Akşamdan sonra öten horozu keserler, kesmeli anlamında. Yürek yiyen, çok titizler için kullanılır¹¹⁸. Anadolu'da "Ayakların çekildi" Azerbaycan'da "et dökme" gibi.

Türkmeneli'nde tesbitini yapabildiğim bazı dini terim ve tabirleri de aktarmak istiyorum.

Allah kabul etsin denildiğinde veya hayır dilenildiğinde, "hepimizinki" anlamında "ecmain" denilmektedir.

Halk, çok hadis bilmektedir. Hadislerle konuşmalar pekiştirilmekte, açıklamalar doğrulanmak istenilmektedir. Türkiye Türklerinin hadis bilgisi itibariyle iki vec-hemiz vardır. İmam Maturî'den ötürü hadis bilgimiz sınırı zorlayınca akla baş vururuz. Maturî'di Semerkant'ta ve suyun gözesine uzakdaydı ve Türktü. İmam Eşari ise Arapdı ve gerek gördüğünde nakle başvuruyordu. Hadis bilgisi daha çoktu. Zira suyun gözesine yakındı. Türkiye Türklerinin hem Maturî'den dolayı akli ve Eşari'den dolayı nakli özelliğimizin olması gerekirdi.

Fatiha Salonu diye bilinen bazı camilerin bahçesi içerisinde 10x30 boyutlarında salonlar var. Burasının dört tarafında divan türünden oturaklar var ayrıca orta şerit'de oturulmak üzere hazırlanmış, burada başsağlığı dileniliyor. Taziyeye gitmeye "Fatihaya gitme" deniyor.

Bir Türkmen tekerlemesine göre "Abdesti yel gibi al, namazı yıl gibi kıl" denir. Abdest çabuk alınabilinirken namaz hakkı verilerek kılınmalıdır.

Türkiye'de "hayırlı sabahlar" olsun temennisine "hayırlı sabahlar" diye cevap verilir. Türkmenelinde "hayırlı sabahlar" veya "hayırlı akşamlar" dileyene "her vaktiniz hayırlı olsun" denir.

117 Kaynak Kişi: Zübeyir Bilal İsmail; Şeyh Said, Şir Zat Şeyh İsmail.

118 Kaynak Kişiler: Cemal Şen, Lütfiye Abla.

Türkmenler arasında "hakın yanması" diye bir tabir var. Yok edilen, veril-meyen haklar için "hakın yandı" deniyor. Bu tabir bir dönem Anadolu'da da vardı. Yanmak fiili ya bizahi alevlenerek yanmadır. Veya tasavvufta olduğu gibi kişinin nefesine esir olup yanması, imha, mahv olmasıdır.

Türkmenelinde ismi Hüseyin olan kimseye yakın dostları kompliman olsun diye "İmam Hüseyin" diyebilmektedir.

Türkmenelinde Türkmen ve Soraniler türbe ziyaretinde bazı hallerde ve bir defa olmak üzere tavaf yaparlar. Birçok yerde türbeden çıkarken geri geri yürünülür. Türbeye ters dönülmez. Ayrıca kazan ters konulmaz. Bilmeyerek çarşafını ters örtene "gönlünden bir dilek tut" denir. Bu dileğin olacağına inanılır. "Ters" motifi Türkiye halk inançlarında da geniş yer tutmaktadır¹¹⁹.

Tavaf, 7 mertebeyi geçenin o mertebelere ulaştığının sembolüdür. Her velinin etrafında tavaf edilmez. Böyle 30-40 bin kişi vardır¹²⁰.

Türkmeneli'nde ezanın sesini işiten kimse müezzinle birlikte ezanı içerisinden tekrarlar, Ezanın "Hayyalel şela - Hayyalel Fela bölümüne gelince "La havle velâ kuvveti illahi, billahil aliyyil azim" der. Ezanın "Eşhe dü enne Muhammeden Resullah" bölümünde iki elinin başparmağının tırnağına bakılarak "merhaba bıyaya habibi" veya "Gurrata aynı" -gözümün bebeği- der. Başparmak tırnaklarını üç defa öpüp gözlerine sürer. Böylece gözlerinin sağlıklı olacağına inanılır.

Türkiye'de olduğu gibi Türkmeneli'nde de yemeğin üstüne bir misafir gelse ona hürmeten yemekten kalkılmaz, dışardan gelen "gelen sofradan büyük değil kalkma, kalkılmaz" der.

Türkmeneli'nde de sabrın hikmetine işaret eden sözler vardır. Bunlardan birincisi de "sabırla koruk üzüm olur" dur.

Türkmeneli'nde halk "vaciptir" kelimesini, borcumdur, normaldir, estafurullah, aklınıza getirmeyin, karşılığında kullanılıyor. Adeta nezaket göstermiş olması insaniyet namına yardım etmiş olmayı dini vecibe olarak algılıyor.

Saç uzatmanın sünnet olduğundan hareketle bazı tarikat mensupları saç uzatmakta ve örmektedirler.

Türkiye'de olduğu gibi Türkmeneli'nde de misafirin yeri odanın başıdır. Misafir yemek masasının üzerine gelince, ona yemek masasında ev sahibinden yukarıda bir yer ayrılır.

Türkmenelinde Türkmenler ve Soranilerin kullandığı, bir dönem Türkiye'de de çok yaygın olan serçeva "gözüm üste" tabiri çok yaygındır. Maalesef Anadolu'da unutulmuştur.

Erbil Türkmenlerinde "çebi sıcak" deymi zengin kimse anlamına gelmektedir. Türkiye'de cimri kimseler için "cebinde akrep var" denilir.

119 Yaşar Kalafat; "Türklerin Dini Tarihi, Türk Halk İnançlarında Ters Motifi", A. Çaycı'ya Armağan, Ankara, 1995, s. 297-307.

120 Selahattin Güngör; Yeni Mektuplar, 1996 (Özel arşivimizden).

İnsanlara ve doğaya merhametli olunması gerektiğini anlatan bir deyişe göre "baş kesen ve yaş kesenin rızıkı kem olur". Türkiye'de bu "onmasını avcı ile balıkçı" şeklinde de söylenir.

Türkmenelinde Soran ve Türkmenler Cuma namazında hoca Fatiha okurken toplu halde ve sesli olarak "amin" diyorlar.

Türkmenler arasında "gözünü kırmak" diye bir tabir var. Bu gözünü korkutmak anlamına geliyor. Keza "Abdesti kırılmak da apdestinin bozulması manasındadır.

Türkmenler dostları ile karşılaşınca veya vedalaştıkları zaman bir veya iki defa değil üç defa öpüşmektedirler.

Tuz, Türk halk inançlarında bereketin simgesidir. Türkmenelinde tuz dökmek evin bereketini götürür. Yaptığı ikramı çabuk unutilan kimse için "ekmeğinin tuzu yoktur" denir. Ayrıca "Misafir rızıkını ayağı ile getirir" Gözü tok olanın ekmeği bereketli olur" inancı vardır. Mert insan için "Özü yoktu, Allah var" denilerek gıyabında mertliği takdir edilir. Keza "yukarıda Allah var hak konuş" denir.

Türkmeneli Soran ve Türkmenlerin de günortadan sonra yazıya (dışarıya) tuz verilmez. "İyi değildir" denilir. Evin bereketinin kaçabileceğine inanılır.

Türkmeneli'nin meşhur rüya tabircisi olarak şeyh Ali Talabani anılmaktadır. Bölgedeki rüya tabirlerine göre; su ışıklık, aydınlıktır. At; muratdır. Güney, ay ve yıldızlar rüyalar iyi ve kıymetli rüyalardır. Taze et; iyi hayat ve harap et, sıkıntıdır. Özünü çıplak gören kişinin dini noksanlığı var demektir. İman pisliği; dünya malı varlık anlamına gelir.

SÖZ SONU

Bizim Türkmeneli dediğimiz büyük kısmı Arap yönetiminde bir kısmı da KYB bölgesinde Soranilerle paylaşılan yörelere Soraniler Kürdistan diyorlar. KDP'nin hakim olduğu Bohtinan bölgesine de Bohtinanlar Kürdistan demektedirler. Bohtinan bölgesinde Türkmen yerleşim bölgesi oldukça azdır. Zannediyorum ki taraflar ortak tabiri bulacak ve mevcut tanımlamalara alışacaktır. Bizim incelememiz Erbil ve yakın çevresi ağırlıklı olduğu için, biz üzerinde çalıştığımız bölgeyi Türkmeneli olarak zikrediyoruz.

Türkmenelinde farklı branşlardan yüzlerce esnafla tanıştık. Yüzlerce eve gidip aile fertlerinden hüsnü kabul gördük. Birçok bakanlığın her seviyeden ünitesi ve mensubu ile muhatap olduk. İlk-orta-lise, enstitü ve üniversiteleri gezip görme imkanımız oldu. Bize her etnik kesimden ve her dini cemaatten misafirperver halk kapılarını açtı. Bütün bu insanların Türkiye'den yakın ilgi beklediklerini gözledik.

Türkmenelinde yüksek teknoloji veya ağır sanayi yok. Ama mevcut imkanları ile işbirliği yapmak isteyen samimi insanlar var. Sigara fabrikaları için gerekli olan katkı tütünü Virjinya'dan alamıyorlar. Fabrikalarının filitre takma aksamı da

yok. Mensucat fabrikaları ile halı fabrikalarının belirli hammaddeye ihtiyacı var. Mermer fabrikalarının bazı aksamı yenilenemediği için tam kapasite çalışmıyorlar. Bütün bunlar için Türkiye'den destek bekliyorlar. Mahalli yönetimin Saddam'la arası açılınca, Baas Partisi üniversiteden bilim adamlarını çekmiş. Literatur sıkıntısı had safhada, laboratuvarlar adeta tam takır. Eğitim dili Kürtçe ama mevcut kütüphanelerde bu dille yazılmış hemen hemen hiç yayın yok. Esnaf, ancak kaçak yollarla gelen malları almakla satmakla meşgul, Talabani bölgesinden Türkiye'ye ulaşabilmek için Barzaniye de gümrük ödemek gerekiyor. Türkiye'den vize almak ve Türkiye'de ihtiyaç duyulan süre kalabilmek oldukça zor. Bu konuda biz ozan Ömer Ağbaş'ın kalemiyle:

*Bina koyun
Ulaştı bina koyun
Milletce iz bırakın
Taş vurun bina koyun, diyoruz.*

Türkmenelinde Saddam'dan bölgenin farklı din ve etnik kesimlerden insanlar bir hayli baskı görmüşler. Ancak Türkmenlerin durumu baskı içinde baskı özelliği taşımış. Soranilerin kendi dillerinden gazeteleri, radyoları televizyonları olmuş. Her seviyeden öğrenimlerini kendi dillerinde yapmışlar. Camilerde vaazları kendi dilleriyle yapabilmişler. Kendilerine tanınan mahalli yönetim bu imkanları uygulamaya koyabilme imkanı da sağlamıştır. Şimdilerde yönetimde PUK'un bulunduğu ve Türkmenelini de kapsayan bölgede Türkmenlere de bazı kültürel hakları realize etme imkanı verilmiştir. Türkmenler bu gelişmenin mevzuatla tescilini istemektedir. Organize olmada Soran ve Bahtinan'lardan 60-70 yıl geri kalan Türkmenler, doğal olarak Türkiye'den farklı bir ilgi beklemektedirler. Bu konuda Ozan Ömer Ağbaş:

*Yeri sağ
Koyunları yeri sağ
Deme yollar ırakdı
Ulaşırlık yeri sağ*

diyor.

Samimi kanaatim bütün kültürlerin yaşayıp gelişip serpilmesini temenni etme şeklindedir. Bölgedeki bütün Kültürler öz kimliklerini bulurlarken, bölgenin ortak kültür değerleri de paylaşılma adına parçalanıp sahipsiz kalmamasın. "Helhele"nin adı "Zılgıt" olma ile bu kültür ürünü kimlik değiştirmez. Bin küsur yıldır geliştirilip topluma mal edilmiş tekke kültürüne ve yersiz kavmiyetçilik sokulmamalı. İncelememiz kapsamındaki doğum, evlilik, ölüm, bereket ve benzeri gibi önemli dönem ve haller de gördük ki, Soran ile Türkmen'in dini uygulama ve inançlarında bir farklılık yoktur. Yaptığımız tesbitlerin ilk sahiplerini aramaktan da oldukça kaçındık. Kimin kimden aldığı bize göre hiç önemli değildir. Bu kültür İslamî ise, zaten bölgenin Müslüman halkıdır.

Dinî folklor kapsamında işe de yine bizlerin hepimizindir. Dostumuz Tahsin Muhammed Heyni'nin dediği gibi;

*Şirin seni
Sevmişem canım çısın
Canımdan şirin seni*

Kanaatim şudur ki, dünya kültürel hareketine yön verenler iki farklı kültür politikası geliştiriyorlar. Bazı süper güçlerin siyaseti uygulama alanı bulduğu coğrafi bölgeye göre "kültürde globalleşme" olarak veya bazan da "etnik kültürlere teşvik" şeklinde olmaktadır. Divan Edebiyatımız ki, şiir dili bölge dillerinden bol kelime almış bir dildir. Şairlerimizi kullanılan kelimelerin yüzdelere göre paylaşıldığını düşünelim. Kültürde ortaklıkların yoğunlaştırıldığı çağımızda, kültürü inşa eden halkların birbirlerine düşmeleri âlemin mi çıkarınadır, bölge halkının mı? Ozan Tahsin Muhammed Heyni'nin dediği gibi:

*Bir bir meze
Getirin bir bir meze
Âlem verip daldala
Düşmüşük birbirimize*

*Aç Kerkük
Hüsnün görün aç Kerkük
Sen cihanı beslisen
Özün kaldın aç Kerkük*

Ömer Ağbaş'ın hoyratında dile getirilen bu gerçeği biz bizzat yaşadık. Şükrü Karaca'nın inşasında bulunduğu Türk Diyanet Vakfı ve Türkiye Kızılay Teşkilatının imkanları ile sürdürülen ve arkadaşım Enver Solak'ın bir hayli emeği geçen Erbil'deki Kerküklü Türkmen kampında da bulunduk.

Diyanet Vakfı din ve ırk farkı gözetmeden bölgeye yaptığı hizmeti sürdürmektedir. Biz Ağbaş'ın hoyratına geçmeden Türkmeneli İlkokulu'nda yazı tahtasındaki bir hoyratı ve onun altındaki bir atasözünü aktarmak istiyoruz. Hoyratta;

*Erbilim
İgit bilim, er bilim
Kerkük'ten ayrıldı
Kan ağlıyor Erbilim,*

denilirken altındaki ata sözünde ise; "Bir elin nesi var, İki elin sesi var" deniyordu.

Türkmen nüfusun büyük ağırlığının Kerkük ve Musul'da olduğunu, doğal zenginliklerin yanı sıra kültürel faaliyetin ve siyasi organizasyonun da Kerkük'de yoğunlaştığı bir gerçektir. Bölünmüş Türkmenelinin kan ağlamaması ve Türkmen ellerinin ses çıkarabilmesi için doğaldır ki birleşmeleri gerekecektir.

Erbil'de Kerkük Türkmenlerinin kalmakta oldukları 3 katlı göçmen kampı içler acıydı. Gerçi her ailenin kalabilecekleri bir odası ve kendilerine verilen yemekler vardı. Ancak iş bununla bitmiyordu. Yaşını doldurmamış bebekler betona serili battaniyede yatıyorlar, banyolar, mutfak, banyo ve yatak odası olarak kullanılıyor. Hastalar ilaç bekliyor, aileler bölünmüş, insanlar geleceklerinden kuşkulu, genç kızlar, genç hanımlar bu koloni yaşamında binanın koridorlarında koşuşup duruyorlar. İçlerinde villasını, arabasını, iş yerini terkedip kaçmak zorunda kalmış olanlar var. Bu onurlu insanlar yardım alırlarken azap çekiyorlar. Hayatlarını idame ettirmek zorundalar. Bir kısmını Saddam Güney Irak'ı da iskana tabi tutmuş, bir kısmı yolunu bulabilmiş, Türkmenelinin Türkiye sınırına yakın bölgelerine gelenler de var. Bu insanları aç bırakan kim? Bu insanların Kerkük ve Musul'daki petrollerinin cihanı beslediği de bir gerçek. Göçe zorlanan Türkmenler gittikleri yerlerde de farklı nedenlerle kabul görmediği de bir gerçektir. Türkmenelinin değişmeyen bu kaderini Erbil için de Tahsin Muhammed Heyni bir hoyratla dile getiriyor;

*Nazan Erbil
Biraz gül, bazan Erbil
Garip besler
Öz ehlin ezen Erbil*

Türkmeneli Türkmenlerinin öksüzlük hikayesi de gerçek bir dramdır. Osmanlı Türklüğü bir dönem Türkmeneli Türklerini maalesef mezhep farklılığından hareketle dışlamıştır. Onların İran'a yakınlıkları iddia edilmiştir. İran'ın Azerbaycan Türklüğü için "dilleri Türkçeleşmiş Farslar" iddiası da malumdur. Irak'ın İngiliz yönetimindeki döneminde, İngilizler Türkmenelinde Türkiye Cumhuriyeti yanlı bir güç oluşur endişesi ile bölgede Araplığa alternatif Kürt kimliği üzerinde durulmuştur. Bu yaklaşım tarzı giderek Avrupa'nın, batının genel hareket tarzı olmuştur. Bu realite Ömer Ağbaş'ın hoyratında

*Meydan da erik atış
Bestelerde hoyratış
Kimse bizi sormur
Çünkü yetim milletiğ*

tarzında dile gelmektedir.

Türkmeneli Türkmeni, Osmanlı, İngiliz, Arap ve Soran dönemlerinde Türkmenelinin uzun süre güzide kesimini oluşturmuştur. Büyük aşiretler daha ziyade Beylikler dönemin soylu ailelerinin hatıraları olarak kalmışlar. Koruyucu düzenli bir güvenlik gücünden yoksun oluşları onların çapulculardan korunmasını önlemiştir. Böylece Türkmenin kırsal kesimden çekilme dönemi başlamıştır. Şehir merkezlerindeki ticari hayat merkezi otoritenin çeşitli baskıları ile belirli ellere geçmiş, ticari hayatı da büyük ölçüde elinden çıkarmak zorunda kalan Türkmenler iyiden iyiye güçsüzleşmişler. Dış güçlerden destek alamayışları özel silahlı güç oluşturmalarını da önlemiştir. Sindikçe sinen Türkmenler bazan milliyetlerini sak-

layarak bazan da farklı kimlikler edinerek hayatlarını sürdürmüşlerdir. Çok söylenen bir hoyratta denildiği gibi:

*Kazan kaynar
Od yanar kazan kaynar
Burda bir garip ölmüş
Mezarın kazan ağlar*

Kuzey Irak'da görme imkanı bulduğumuz Türkmen yerleşim bölgelerinden Süleymaniye, Köysancak ve kısmen inceleme imkanı bulabildiğimiz Erbil'deki Türkmen mimarisi için şunlar söylenebilir:

Süleymaniye'de Mahmut Berzenci Camii, Osmanlı-Arap stilindedir. İçerisindeki Şeyh Berzenci Türbesi'nin iç teşhizatı aynalı varaklarla bezenmiş olup, İran stilindedir. Aynalı Türbe süslemesi daha ziyade İran'a ait olup birçok türbedeki bu stili gözleyebildik. İran, ayrıca halkı Sünni olan Köysancak'daki Heybet Sultan Türbesi'nde olduğu gibi bazı türbeleri Hz. Ali'nin posterleri ile süslemiş. Dini poster satan kitapçılarda daha ziyade Şii inanç muhtevalı malzeme var. Süleymaniye'de Berzenci, Mem ü Zin ve Kürt devlet adamı posterleri oldukça yoğundur.

Köysancak, tarihi dokusu itibariyle tamamen Türk-Türkmen. Ancak halk tamamen Soranca konuşuyor. Şehrin muhtelif yerleri Mem ü Zin panoları ile süslenilmiştir.

Erbil tarihi mimari dokusu ile büyük ölçüde Türk-Türkmen karakterini muhafaza etmiş, bu dokuyu bozmak isteyen Baas yönetimi Erbil kale kapısını yıktırıp yerine Babil stili bir kale kapısı yaptırmış. Kaledeki Türkmen yapıları yıkıma terk edilmiş. Muzaffereddin Gökbörü'nün tarihi minaresi korunmaya alınmış iken, Türkmenler tarafından henüz yapılmakta olan büyük bir cami, tarihi üç Türkmen caminin sentezi olarak inşa ediliyor.

Erbil'de Kürtlük adına mücadele verirken ölen bütün Kürtlerin cadde posterleri yapılmıştır. Ayrıca Kürtler için hizmet veren gençlerin heykelleri yapılmışken çatışmalarda vurulan Fransız gazetecinin de büyük boy bir büstü yapılmış. Erbil'deki en büyük büst Musa Anter'in iken yegane heykel de Şeyh Mahmut Berzenci'nindir.

Türkmen toplumunun günümüze taşıdığı en güçlü kültürel değerler halk kültürü dalındadır. Güçlü bir halk musikisi, halk edebiyat ve halk inançları yaşamaktadır.

Ekibimiz Işık lisesine de uğradı. Burası Fethullah hocanın şirketlerinden birisi tarafından finanse ediliyor. Okul müfredatı, öğrenci ve öğretmen sayısı, bölümleri, eğitim dili itibariyle hayli gelişmiş.

Bizim görebildiğimiz, okul çok temiz, bakımlı ve çağdaş eğitim malzemesi ile donatılmıştı. Öğretmenleri bölgeye uyum sağlamış, bir kısmı eşlerini de getirmiş. Bir kısmı da Erbil'den evlenmiştir. Türkiye'den giden öğretmen grubundan 6 genç Erbil Selahattin Üniversitesinde master yapmak için müracaat etmişler. Okul'da Atatürk'ün resmi de vardı. Türkiye'den götürülen okul kitaplarında Atatürk'ün resminin oluşunu mahalli idare sorun yapmış. Durum Kostrat'a aksettirilmiş ve yardım vaadi alınmıştır. Bu okulu Başbakan Kostrat çok beğeniyor. Takdirini televizyonda açıkladı. Okul idaresi bir öğretmen tefrik edip Kostratın evinde ona Türkçe öğretiyor. KYP üst yöneticilerinde Türkçe öğrenme gayreti var.

Türkmenelinde özellikle Erbil'de bir Erbillilik ruhu oluşmuştur. Bu gelişmeyi bazıları Soranilerin Türkmenleri kullanması olarak değerlendirebilir. Bazı Türkmen kesimler Erbillilik ruhu için Türkmenlerin Soranileşmesi diyebilirler. Bir kısmı Türkmenler ise Erbilliliği, Türkmenliği yok olmaktan kurtaran formül olarak nitelendirebilirler. Bize göre Erbillilik bir sosyal realitedir ve üzerinde durulmalıdır. 100 küsur yıl önce Mongurlu olarak bilinen Türkmen aşireti bu gün Erbil'de Sertaçlı ve Üzeyri olarak varlığını sürdürmektedir. Sertaçlılar Sorani olarak bilinir ve yakın dostluğunu gördüğümüz Ahmet Kasapoğlu Sertaçlı'dır. Üzeyri'lerden Av. Sanan Kasapoğlu Erbil'de Türkmen Kardeşlik Ocağı içerisinde faaliyetleri ile Türkmen kültürünü Erbil'de günümüze getirmiştir. Bu yapıyı neden bozmalı. Türkmen-Soran kırması olan büyük devlet adamı Selahattin Eyyubi, Erbil'de uzun süre yönetimi elinde bulundurmuş, Türkmen Muzaffereddin Gökbörü ile kayın-e-nişte idiler. Türkmen-Sorani yakınlığının tarihi boyutu var. Türk Tv. kanalları Türkmenelinin her kesiminde zevkle izlenebilir. Her toplumdan halk Türk müzik kasetlerini zevkle dinliyor. Türkiye Türkçesini bilmemek, yöre halkının aynı kültür değerlerini paylaşmasına mani değil.

Ozan dostum Tahsin Muhammed Heyni'den dinlediğim gibi gayret aydınlara düşmektedir.

*Güle can ver
Ol bülbül güle can ver
Gül senden can dilesin
Sen gül, güle can ver.*

Türkmenelinde ağlayan esasen sadece Türkmen veya sadece Soran değil bölgenin halkı ağlıyor. Erbil'de saygı duyduğum bir din adamının açıkladığı gibi çözüm demokratikleşmedir. Örgütlenme ıstımarlama olmamalı, tabanı olmayan örgütlenmelere gidilmemeli. Türkmeneli örgütlerinin dış bağlantıları olmamalı, Örgütlerde halis insanlar görev almalı. Yapılan yardımlar amacından sapmamalı halka inebilmeli, yardımlarda yanlış davranılmamalı, mağdur ve muhtaç olan herkese verilebilmeli. Hoyratta denildiği gibi;

*Gül naz
Bülbül eder güle naz
Girdim Türkmeneline
Ağlayan çok gülen az
Düşmüşem bir yanım üstüne
Kuş konup kanım üstüne
Bülbüller figan eder
Şirin canım üstüne.*

*Garibem kimse yoktu
Kanadım kohum yoktu
Üz dönderim vatanım
Burada kimsem yoktu*

Tahsin Muhammed Heyni

Türkmeneli'nin manevi iklimi ayığı sarhoş eder. Fevkalade geniş caddeleri caddeleri süsleyen muhtelif hizipler adına öldürülen peşmergelerin büst ve madeni plaka üzerinde büyük boy posterleri (aralarında Mehdi Zana ve bir de Fransız gazeteci var) villa tipi evleri adeta 100 yıllık bir şehir. Aynışehirde içerisinde yüzlerce esnafın bulunduğu bir Kayseri çarşısı ve bütün ihmal ve kimlik değiştirme müdahalelerine rağmen bütün haşmetiyle ayakta duran binlerce yıllık Erbil kalesi, ile tam bir Osmanlı şehri. Gökbörü Camii'nin yıkık minaresi ve çağdışı diğer eserlerle birlikte mazisi Selçukluya ulaşan bir şehir. Bu şehirde, izlenebilen çevre radyo ve televizyonlarının yanı sıra Türkmeneli Radyo ve Televizyonu, PUK'un Soranice ve Arapça yayın yapan televizyonu, islamcı hiziplerin, Hristiyan camatların, sosyalistlerin televizyon kanalları var. Arapça, Suryanice, Soranice ve Türkçe yayınlar satılmaktadır. Komünistlerin orak çekiçli bayrakları binalarında sürekli dalgalanmaktadır.

*Dağıt üzden
Zülfünü dağıt yüzden
Kalbim ele haraptı
Farketmir dağı düzden*

Tahsin Muhammed Heyni

Türkmeneli şimdi Saddamın ekonomik ambargosunda, bu son kararı ile 150.000 dolarlık yardım da PUK bölgesine veriliyor. Bundan bütün halk yararlanacaktır. Biz orada iken Köysancakda günde 500'er varil petrol veren 5 kuyu açtılar. Sorani ve Türkmen işadamları Türkiye'ye gelmeye başladı. Türkiye'deki üniversiteler bu bölgeden gençlere de kapılarını açtılar. Bölge halkı Türkmeni ve Sorani ile öz değerlerine sahip çıktığı takdirde onu sömürmek isteyenler yeise uğrayacaktır.

*Erbilin bu yapısı
Çok bahadı tapusu
Bin konak gelip gider
Ha açtı kapısı*

Tahsin Muhammed Heyni

Erbil ve Süleymaniye'de Ahmet Kasapoğlu ve Tahsin M.Heyni ile çok dolaştık, "Saddamın gelecekte ilk düşmanı T.C. olacaktır" laflarını çok duyduk. Talabani bölgesinde Barzani'nin resmini makam odasında duvara asabilen rektörlerle tanıştık. Başbakan, Bakanlar, Polit Büro sorumluları, Valilerle tanıştık, hepsinin sümüşü hafifti (cana yakındılar). Mermer, halı, mensucat, sigara fabrikalarını gezdik, hiçbirisinin sümüşü ağır (kibirli) değildiler. Hepsi başe kimin (mutlu) olsunlar. Birçok zorluğa rağmen Fahr (şükür) etmesini biliyorlardı. Ahmet bey sık sık sigara doldurdu (içti). Ben, hayırlı sabahlar, hayırlı akşamlar dedikçe, bize bol bol "her vaktimiz hayır olsun" denildi. Birlikte dolaşırken Başbakanların, valilerin makam fonlarında "Allah" yazılı levhalar gördük, Ezan saatlerinde televizyonların yayını kesip ezan okuduklarını birlikte dinledik. Camisi olan üniversitelerin laboratuvar duvarlarında, ilimle ilgili ayet ve hadisler okuduk.

Türkmeneli'nin Türkmen aşiretlerinin Ağçı, Bayatlı, Yaycı, Çavuşlu, Erkanlılar, Vandevi, Beydili ve büyük ailelerinin Yakubi, Tütüncü, Kasap, Müftü, Doğramacı, Kavırmacı, Çelebi, Terziler olduğunu öğrendik. Bu defa pek azını ziyaret edebildik. Bakanların bizzat camisine gelip hoş geldin dedikleri Türkmen imamların misafiri olduk.

Sanan Kasapoğlu'nun Türk tarihini Sümerlerle başlatan tarih çalışmasını gördük, Kerkük kalesindeki Heristan Türklerin Erbil'deki uzantılarını aradık, fakat bulamadık. Ancak, Türkçe konuşan Keldani-Katolik cemaatının Ankava'daki lideri Selman Verdinen Hüseyini'nin evinde misafir olduk. Son üç Osmanlı padişahı dönemlerinde yaşamış, 1918'de Osmanlı Türk Ordusunda askerlik yapmış Muhammed Şerif Dayı'yı ziyaret edebildik, Şair Ömer Ağbaş'dan hoyrat dinledik.

Fakat hiç bir zaman tek aksırmadık işimiz ters gitmedi. Hep çift aksırdık sabır geldi. Kara pişiğe değilmez, cin kedi donuna girmiş olabilir deniliyordu. Biz bir uğursuzluğa da hamdolsun şahit olmadık. Onlar için Erbil ağzı ile "Allah hayrınızı yaysın" diyoruz.

Türkmeneli seyahati münasebeti ile tanıştığım resmi zevattan: Başbakan Koshat Reşit Ali, Bakan Ahmet Şerif, Bakan Seydi Abdulkadir, Polit Büro Başkan Fuat Mazum, PUK Erbil sorumlusu Adnan Müftü, Erbil Valisi Abdularahmet, Süleymaniye Valisi Salar Aziz, Bakanlık Müsteşarı Tahsin Muhammed Heydi, Bakan Yardımcısı Ahmet Kasapoğlu, KOP, Polit Büro yöneticisi Sami Abdurrahman, Huster Zebai, Üniversite çevresinden, Erbil Selahattin Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. Behram Hıdır Mevlut, Üniversite Başkan yardımcısı Serkavut Ahmet Sami, Boluk Üniversitesi Rektörü İsmet M. Halit, Dekan Dr. Ziver Kasap, Dr. Abdulhamit Mizan, Dr. Selahattin Berzenci, çeşitli aydın, bürokrat ve işadamlarından, Av. Celil Abdullatif, Molla Ali Molla Beşiz Halil Demirci, Şırat şeyh Muhammet, Av. Sonan Kasap, Nazım Ali, Enver Solak Muammer Türk, Çetin Acer, Sadun Köprülü, Lütfiye Türkmeneli, Mehmet Reşit, Cemal Şen, Ömer Ağbaş, Kemal Abdullah, Salah Rabia, Cihat Demirci, Kevhin Bey, Cengi Doğramacı, İdris Derviş, Haydar Seyit Garip, Seyit Sait, Esat Kasap Esat Erbil, Dr. Ömer Ali Hikmet, Av. Nezet Bey, Av. Avni Kemal, Esat Şakist, Dayı Muhammet Şerif, Av. Mülayım Yunus, Zübeyir Bilal İsmail, Haydar Seyit Galip, Cevdet Ahmet Naci, Dursun Kepce, Sinan Çelebi ve diğer tüm dostları en iyi duygularımızla anıyoruz ve hatırlayacağız. Ozan dostumuz Tahsin M. Heyninin diliyle:

Ne davar

Ne kasap var ne davar

Çok güldük çok eylendik

Bak bu kefte biz de var